

Май 1 — Частың болгаш Күш-ажылдың байырлалы!

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№47-48
(19237-38)

2019 чылдың
апрель 30
вторник

Хүннүн үнери — 04:50
Ажары — 20:05
Хүн дурту — 15:15

Садар өртээ хостуг 12+

Виталий ШАЙФУЛИННИН ФОТОКОЛЛАЖЫ

Частың болгаш Күш-ажылдың байырлалы-биле хүндүлүг, чаңгыс чер-чурттугларым! Чаагай чоруктуң болгаш төлөптүг амыдыралдың үндезин дөзү дээрге ол-омак-даа, салым-чаян-даа, бир-ле кииниң ачы-дузазы-даа эвес, а чүгле күш-ажыл-дыр. Карак кызыл, чымыштыг ыл-иштиң ачызында амыдыралывысты ыдырып, хамаарышпас болгаш чедиш-кинниг болурун чедиң ап болур бис. Күш-ажыл — өг-бүлө бүрүзүнүн, республиканың болгаш бүгү чурттуң чечекте-

лир үндезини. Амыдыралдың шах ол маргыш чок дүрүмүнүн дугайында Майның бири сагындырып чоруур. 2019 чылды — Күш-ажылчы кижиниң чылы кылдыр чарлааны анаа эвес. Республикада бүгү бар чүүлдерни боттарының чымыштыг ажил-ижи-биле тургузуп кылган хоочуннарывыска, бо байырлал дег, хүндүткелди илередир аргавыс ол. Аныяк-чалыыларның чоргаарланып болур чүүлдери бар дээрзинге өөрүрдүр мен. Амыдыралдың чаа байдалдарына алыспайн, ал бодувусту тып, улуг салгалдарывыстың, ада-өгбелеривистиң күш-ажылчы чаңылдарын уламчылап, оларның күзеп бодап чораан чүүлдерин амыдыралга боттандырып: чаа-чаа орук-

тарны тудуп, амгы үең бүдүрүлгелерин, чараш болгаш эпиг бажыңнарны, чырык делгем школаларны, уруглар садтарын тудуп кылып чоруур бис. Бистиң планнарывыс хөлүн эрттир турамык дээрзин билер силер, республиканың келир үезин элээн хөй чылдар бурунгаар тодарадыры бистиң хүлээлгевисти-тир. Бодап алган бүгү ажил-херээвисти кады кылып шыдаар бис дээрзинге бүзүрээр мен. Майның бири-биле, чаңгыс чер-чурттугларым! Сеткил хөөнүңер час дег чазык чаагай болзун, быжыг кадыкшылды, аас-кежикти болгаш чаа эгелээшкиниңер чедишкинниг болурун күзедим! Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Хүннүн медээлери

ХАЛАС КАРТОФЕЛЬ ҮРЕЗИНИН ҮЛЭЭР

Тываның Чазаа республиканың чурттакчыларын огород-сад ажылынче идеп-кейин күштелдиреринче кыйгырып турар. Өреге бүрүзү огородту тараан турар ужурлуг. Оон аңгыда ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы бо чазын 1500 ажыг хөй ажы-төлдүг, социал байдалы чегей өг-бүлелер болгаш чааскаан чурттап чоруур хоочуннарга халас картофель үрезинин үлээр.

МУЗЕЙДЕ СОЛУН ХЕМЧЕГЛЕР

Бо хүннерде Тываның Алдан-Маадыр аттыг национал музейинде Совет Эвилелиниң маршалы Г.К.Жуковтуң Улан-Баторда бажың-музейиниң ажилдакчылары моол таладан ховар экспозицияларны эккелген. Халхин-Гол хемге япон эжелекчилер-биле тулчуушкунга совет болгаш моол шериглериниң тиилелгезин көргүскен делгелге уламчылап турар. Ол ышкаш май айның дургузунда Ада-чурттуң Улуг дайынынга тураскааткан «Тиилелгениң салюду» деп комплекстиг хемчеглер болуп эртер. Оларның аразында дайын темазыныг солун экскурсиялардан аңгыда уран-чечен фильмнерге лекциялар база эртер.

СПОРТЧУ СУББОТА

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республиканың чурттакчыларынга кадык чаагай амыдыралды суртаалдаар сорулга-биле айның сөөлгү субботадын «Спортчу суббота» кылдыр чарлаан. Аңаа Тываның бүгү албан организацияларының, яамы-ведомстволарның удурткучуларын коллективин мөөңнеп, спорт хемчеглерге киржиринче кыйгырган. Улуг-хүн санында Азияның төвү тураскаалдар комплекзинге кыдат улустуң гимнастиказынче күзелдиг улусту чалап турар.

«ЭКОЛОГУТ БАЛЫКТААШКЫН»

Апрель 27-де Тываның национал парыгының кирер эжииниң чанында Улуг-Хемче кири агып чыдар адырының оң, солагай эриктерин дургаар бок аштаары-биле, «Экологут балыктаашкын» деп акция болуп эрткен. Аңаа Кызылдың дугаары 2 биле дугаары 7 школаларының командалары иделкейлиг киришкен. Олар узун ыяштар болгаш дырбаштар-биле чепсегленгеш, хемден бокту үндүр шелип хүнзээнер. Түннелинде, сургуулдарга парктың аттракционнарга халас ойнаар билеттерни тывыскан.

ЧААН МӨГЕЛЕР СҮРЛҮҮН КӨРГҮСКЕН

Апрель 27-де «Тываның 5 чылы» стадионга Өвүр кожунунуң шаңналы дээш 128 мөгениң хүрежи кончуг солун болуп эрткен. Аңаа Моолдан ат-сураглыг мөгелер киришкеш, ийизи 3-кү, 4-кү черлерге төлөптиг болганнар. А Тываның Чаан мөгелери Сайын-Белек Тюлюш шүүлген, Эрес Кара-Сал үжүүрлөшкен.

Чазак Даргазы социал четкилерде

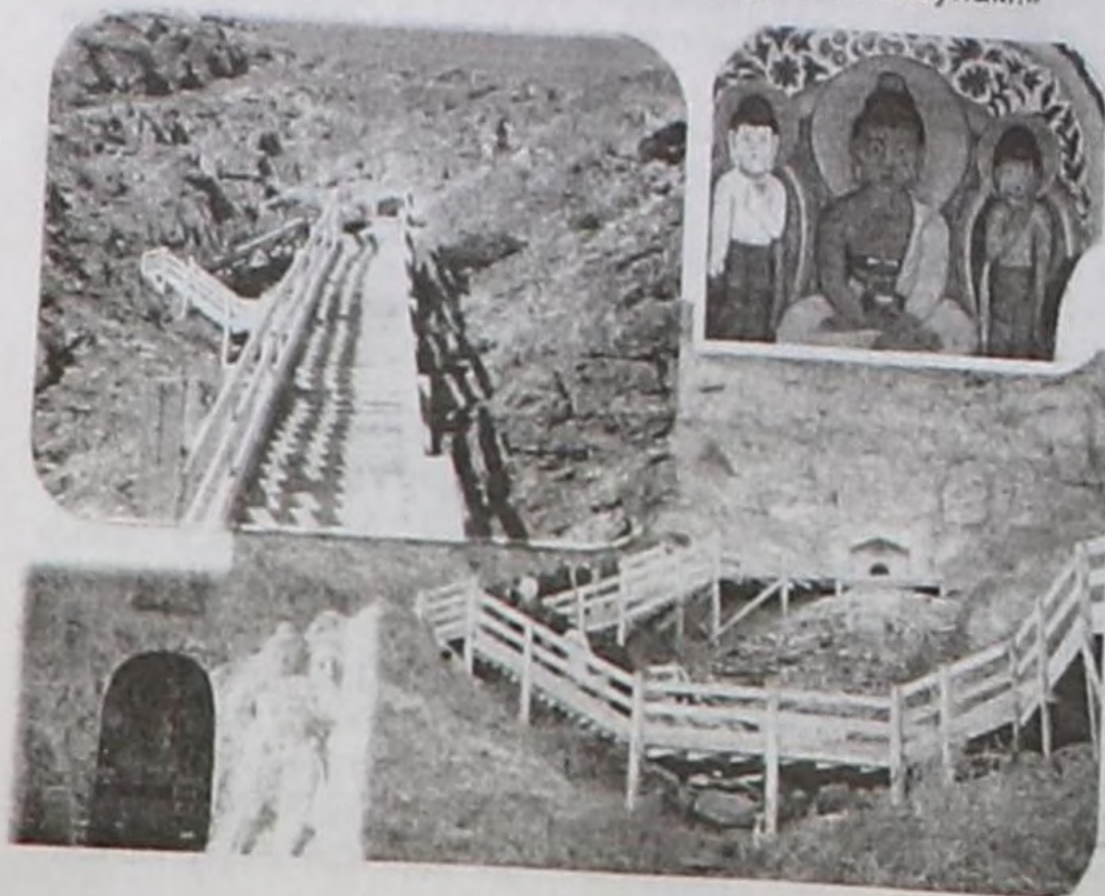
Төөгүнүн тураскаалы

Май байырлардарының дыштаныр хуннерин ажылап республиканың чурттакчылары огород-сад ажылындан аңгыда, чамдык улус Тываның ыдыктыг черлеринче үнүүшкүннер кылыр чаңчылдыг. Ындыг черлериниң бирээзи Чаа-Хөл кожуунунң девискээринде Бурган даа. Хаяда оюп кылган Будда бурганның омур-хевири Чаа-Хөл кожуунунң девискээринге Саян-Шушенск суг шыгжамырын ажиткан соонда, далай адаанче кирген. Ону суг четпес черде хаяга катап оюп кылыр улуг ажылды Анай Балчырова биле Валерий Ходалыгович Кара-оолдар «Авыда бурганның оттуушкуну» деп ачы-буян фондузун тургускаш, чогулткан. Бо хүндүлүг өгбелеривистиң деткимчебиле Тываның чурукчулары, эртемденнер, тудужулар болгаш чаа-хөлчүлөр 7 кыт бажың деңгелинде суг четпес хаяда делегейде ховар тураскаалды катап сиилбил, дирвискен. Ам чылдың кайыдаа үезинде ырак-чооктан келген чон ону магадап, аңаа чедип, чүдүп ап турар. Ол дугайында Шолбан Кара-оол социал четкилерде мынчаар бижип турар:

«Бажыңга душ бооп бир видео тып алдым. Ону сонуургап көргөш, бажымга хөй-ле бодалдар кирди. Кижичанында чоруур улусту черле чедир үнелеп шыдавас боор хевирлиг. Авам биле ачам ийилээ үргүлчү бир-ле чүүл бодап алгаш, оозун күүсетпээн шаанда черле оожургавас чаңныг улус. Чеди-Хөл, Чаа-Хөлдүн хүрээлери, субурганнар тудуу, улуг күрүнениң болгаш өске-даа адырларның уттундурган улустарының хөректураскаалдары дээш үргүлчү бир-ле чүве дээш сагыш аараан чоруурлар. Улуг улус кадыын камнавас, бажыңга олурбас, бир-

ле черлерге доктаамал чоруп турар дээш меңээ кончуттуруп-даа турарлар. Мени каяа ыңдыг амыр дыңнаар боор. Оларның кылып турар ажил-херээ кайы-хире улуг дээрзин ам үнелеп, билеп ор мен. Видеокөргүзүгдө «Авыда бурганның оттуушкуну» деп ачы-буян фондузун тургузуп алгаш, ону суг албас черге, өскээр көжүрөр улуг ажылды кылып чоруткан ачы-буянның үүлөзиниң дугайында болду. Авам «Авыда бурганниң диргизер дээш» деп номну, а ачам «Ыдык күштүг Будда бурган» деп аттыг номнарны бижип алгаш, Тываның кожууннарынга номнарын таныштырбышаан, ачы-дуза марафоннарын кылып эрттиргеш, чонун эвилелдеп алгаш, Чаа-Хөл кожуунда куйда бурганның омур-хевири суг адаанче кире бергени-биле, ону бедидир көжүргенер. Ам ол дыка хөй улустун кайыын-даа келгеш, албан-биле барып тейлээр чери апарган. 2012 чылда чаа черге көжүргеш, диргизер езулапга Чырыткылыг Далай-Лама Башкының чоок кижизи, Төвүттүн архивтериниң болгаш номнар саңының директору, бистерге хөй удаа аалдап кээп турар геше Лхакдор башкы айызын берген дээрзин моон билеп алдым. Дүрген амыдыралдың агымындан оожургап, ыдыктыг черивистиң чаа төөгүзүнүн дугайында таныжып көөрүнерни чаладым. Ам артында бо хүн Чаа-Хөл кожуунда ыдыктыг Бурган дааның чайгы үеде хөй улус чүдүп чедер сезонунун байырлыг ажыдышыкынынга тураскаалдып лама башкыларның улуг мөргүлү болгаш 18 харга чедир аныяк мөгелерниң хүрежин база эрттирип турар-дыр. Дыка хөй кижилерниң авырап-ыдыктап чорууру төөгүвүстүн тураскаалы кезээ шагда улустарга буянын, камгалалын, хей-аадын көдүрүп, күштелдирип, негтередип чоруур-ла болзунам!»

Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларым!

Частың болгаш Күш-ажылдың байырлары-биле Силер бүгүдөгө ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентизиниң) мурнундан изиг байыр чедирерин чөпшээрер көрүңер!

Бо байырлар ханы дөстүг, чараш уткалыг. Он-он чылдар иштинде ол чурттуң ажилчы чонунун, албан-хаакчыларының сүлдө-сүзүүн бедидип, күш-ажылдың чаа бедиктеринче хей-аът кирип турган. Байырлар агаар-бодустун эң чараш, өң-шинчи кирип турар үезинде эртип турар болгаш, сагыш-сеткил көдүрлүүшкүнүн оттуруп турар.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол 2019 чылды республикада Күш-ажылдың кижизиниң чылы кылдыр чарлаан. Ону чурттакчылар, ажил-чын коллективтер улуг деткимче-биле хүлээп

алган. Кандыг-даа чурттуң сайзыр ажилдың кижизи хандылар дээрзи Төрзэн Тывавыста амыр-чыргал чок күн төлөпиг төлээлери хөй. Эң шыгжар дуг улусту бо чылдың төнчүзүндө хөй-дыңнадыр. Тиелекчилерниң аразында чоок кижилеринер, эжиңер туруп болуу чедишкенин аныяк-өскөнгө үлгөрүп улусту хайымның ажилче кыйгырып туру.

Частың болгаш Күш-ажылдың байы хунүнде силерге аас-кежикти, ажил-ижиңерге чедишкенин, кадык-шылды күзедим!

ТР-ниң Дээди

Хуралының

(парламентизиниң)

Даргазы К. ДАВАА.

Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларым!

Частың болгаш Күш-ажылдың байырлары-биле Силер бүгүдөгө Федералдыг почта албанының Тыва Республикада эргелели база Почта харылзаа ажилчыларының профсоюзун сеткил-чүрээниң ханызындан байыр чедирип тур!

Бүгү-делегейниң бот-боттары деткижер болгаш эп-сеткил каттыжылгазының хунү-биле! Ажил-ижиңер үрөтүнелдиг, амыр-дыжыңар менди-чаагай болзун, ол-ча-омактыг чедишкенин кезээде кожа чорзун, чаа

эргелзэн бүгү ажил-херээңер чогуңу салдыг сорулгаларыңарны боттанды Майның бири актап бээр болзун. Силер каң дег кадыкшылды, аас-кежикти, өлчө-гай чорукту күзедивис!

Хүндүткел-биле,

Владимир Р

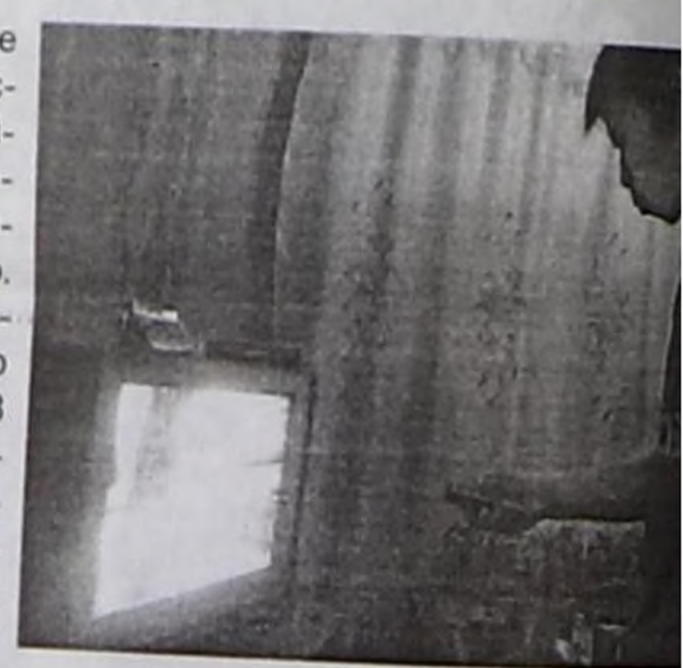
Федералдыг почта албанын Республикада эргелели - «Россия тазы» федералдыг күрүнениң үн-бүдүрүлгениң филиалының дир-Саяна Кызы

РФ-тиң почта харылзаа ажилдакчының Тываның девискээринде пр-организациязының д

ЧУРАГАЙЛЫГ ТЕЛЕВИДЕНИЕ ӨВҮР

Бо хүннерде республика девискээринде чуратайлыг телевидение-же шилчилге идеп-кейлиг чоруп турар. Тываның чурттакчы чонунга бо талазы-биле 198 волонтер тайылбыр ажылын чорудуп турар. Хандагайты суурнуң хоочуннары Зоя Монгушовна, Оруй-оол Кыргысович Ораятарның хеймер уруу ада-иезинге санныг приставканы садып берген. Ол дериг-херекселди Хандагайты ортумаак школазының 9-ку классчы уйнуу Денис кырган-ава, кырган-ачазына кончук таптыг тайылбырлааш, көргүзүп берген.

Ам хүндүлүг хоочуннаргайлыг телевидениеде 20 Федералдыг программалар көрүп турар. Эн-не кол чүшүпту халас. Денистин кыргыны «Домашний» деп кан-кончук таарзынган. Кырган-ава сөөлгү медээлерни чангыс-даа эрттирбейн, көрүп олур-

Регионалдыг төлөвилел «Чурагайлыг өөредилге делгемнери»

ӨӨРЕНИКЧИ-ЛЕРГЕ

- чурагайлыг хүрээлэңге өөренири
- өөредилгеге сонуургалын бедидери
- электроннуг курлавырларже (ресурс) кирип болуру
- өөредилгениң шынарын экижидери
- шинчилел-төлөвилел ажил-чорудулгазын хөгжүдери

БАШКЫ-ЛАРГА

- өөредилге ажылынга үнөм-межи бээр
- бодунун билиин сайзырадырынга аргаларлыг
- чурагайлыг делегейде дөң-дыныкчының ролюн дөң-геренгейжидери
- саазын ажылын эвээжиди
- бажыңдан үнөм-мер-жилдин бедидери

АДА-ИЕЛЕРГЕ

- өрмөкчүлүк үнөм-мер-жилдин хөгжүдери
- ажил-чорудулгазын хөгжүдери
- өөредилгениң шынарын экижидери
- электроннуг курлавырларже (ресурс) кирип болуру

ШКОЛАЛАР БОЛГАШ ТЕХНИКУМАРГА

- чөвүлел хуралдарны дорт шугумга (онлайн) эрттирери
- видеоконференц харылзаа таварыштыр өөренири
- электроннуг документилер-биле ажилдаары
- школаның библиотеказының фондузун дорт шугумга (онлайн) хайгаараары

Эртем-практиктиг конференция

ОРУКТАР ЧОКТА ЧУРТ САЙЗЫРАВАС

Валерий Лукиных (Красноярскин агарар университети), Андрей Попков, ТР-ниң экономика сайыдының бирги оралакчызы Михаил Табаев.

«Енисей Сибири» төлөвилди сайзырадыры-биле «Булук» этнокультур-комплекске «Логистика Евразийжи көвүрүг» деп төлөвилди эртем-практиктиг конференция эрткен. Хемчегиниң эгези Красноярск, Абакан хоорайларга кеш, Кызылга апрель 27-28 меринде доозулган. Сибириниң арат ажил-агый аш агроулетпүр комплекси ассоциация эртем-практиктиг конференцияны 14 чыл эрттирип турарын секчи директору Андрей Попков чугаалады. «Эрткен чы-Красноярскин экономика-шуулганының үезинде үш онну каттыштырар хей тала-улуг төлөвилелди таныштыр-Красноярскин агарар университети, Сибириниң арат ажил-агый болгаш агроулетпүр комплексиниң ассоциация оннарның көдээ ажил-агый арынның логистиктиг аргала-өөренип көөр сорулгалыг ук чегини организастан эрттир-Абаканга үш регионнуң ээ ажил-агый сайыттары ражып, ук адырны сайзы-ар аргаларны сайгарып чу-ашкан. Конференция чүглө эртем аамыдыралга ужу-дузалыг ирге эртсин дээш, Европ-логистика ассоциацияны эдентизиниң оралакчы-Венгрияның инвестиция дузунуң төлээзи Альфонз инни чалаан бис. Ук инвес-

тиция фондузу көдээ ажил-агый адыры-биле холбашкан төлөвилелдерге 0,3-0,5 хууларга акша-хөреңги үндүрүп бээр арганы берип болур. Европ-хөгжүлдө банкызының төлээзи Мариус Бруно Даниэл Дизентони база келген.

Бо чылын Красноярскиге эрткен экономиктиг шуулганга ТР-ниң экономика сайыды Елена Каратаева-биле Кызылга конференцияны эрттирериниң дугайында чугааны кылган бис. А көдээ ажил-агый сайы-ды Эртине Даңзы-Белек-биле моон мурнунда-ла кады ажил-дап эгелээн бис. Оон аңгыда мында Чехияның «Мико» деп компанияның төлээзи Александр Макрушин база келген. Ол «Мавр» консерва заводунуң удуртулгазы-биле ужуражып, кады ажилдажылга дугайында керээге атты салган.

Демир-орук республиканың экономиктиг хөгжүлденин улу-идигни бээри билдингир. Чүге дизе Менделеевтин таблиц-зында кирген ховар металлдар болгаш казымалдар-биле Тыва байлак регион. Оон аңгыда көдээ ажил-агый дыка сайзырап турар. Мында ивилер, төвөлөр, сарлыктар, аът, хой, өшкү, инек азы-рап, өстүрүп тудар комплекстиг ажил-агыйлар хей. Ынчангаш малчын турлагларга этниктиг болгаш гастронорм (хой эди, национал чөмнөр) туризми сай-зырадыр бүгү-ле аргалар бар».

Эртем-практиктиг конфе-ренцияга Тывада бүдүрүп ту-

Кыдаттан аалчы Чжао Хоуфу.

рар чиг этти, көдээ ажил-агый продукциязын республикадан дашкаар садып-сайгарарының талазы-биле айтырылганы чу-гаалашкан. ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызы аалчыларга дөрт төлөвилелди таныштырган.

«Бо хүн ажилдап кылган төлөвилелдеривисти эртемден-нерге, инвесторларга танышты-рып турбис. Мында Нидерланды, Венгриядан көдээ ажил-агыйны деткиптер аргалыг банкыларның төлээлери кирип турар-дыр. Бистиң төлөвилелдеривисти олар-ның сонургалын оттуруптар болза, инвесторлар сонур-гап эгелээриниң магадылалы улуг. Бир дугаарында, мал-маганыыстан ап турар продук-цияның бирээзи — дүк. Ийде, тыва хой эди. Үште, Таңды кожуундан аныяк арат Михаил Санников бодунуң черинге вита-минер холаан тускай мал чөмнө-

беткээр талазы-биле завод-ту аядар деп турар. Дөртте, «Вавиол» КХН-ниң Тываның эм-оьттары, кат-чимизи, тайга тооруу, ары чигири холаан про-дукциязы» — деп, көдээ ажил-агый яамызының уксаажыдыл-га болгаш мал ажил-агый килдизиниң начальниги Сергей Оюн чугаалады.

Кыдаттан «Рок Логистика» компанияның удуртукчузу, «Лунь Юн» корпорациязының директор-лар чөвүлелиниң кежигүнү Чжао Хоуфу Тывада бир дугаар келген. «Тыва, Красноярск край, Хака-сия, Казахстан биле Кыдаттың бүдүргөн продукциязының чедирилгезиниң логистиказын чаңгыс дизигже кожарының

аргаларының дугайында илет-келди кылыр мен. Тывага ха-маарыштыр алыр болза, үш угланышкын бар. Бирээде, тараа культураларын (тараа, сула, арбай...), ийде, ажыктыг казымалдар тывыжын, үште, эът продукциязын экспортче үндүр-садары.

Оруктар чокта кандыг-даа чурт сайзыраваас. Демир-орукту тудуптар болза, регион каракка көзүлдүр-ле дүргени-биле хөгжүп эгелээр. Бээр келчылкыш, демир-оруктарда поездилерниң санының эвээжин эскердим. Мээң бода-лым-биле чурттуң хөгжүлдөзи аргыштырылга оруктарының логистиказындан кол хамааржыр. Оруктар — хөгжүлдениң судалы» — деп, ол демдегледі. Ооң чугаа-лаан сөстөрүнө конференцияны киришчилери каттыжып, деткип олурду.

Сибириниң байлаан чүглө

иштики эвес, а даштыкы хөре-лелче үндүреринге бүдүрүлгө хемчээли-даа, технология-даа талазы-биле быжа бергенин илеткелчилер чугаалаан. Эк-спортче үндүр садары эң кол ай-тырыг болур. Кызыл — Курагино демир-орук чүглө Тыва, Хакасия азы Красноярск крайның эвес, а бүгү Сибириниң регионнарының экономиказының бурунгаар ба-зымын кылырынга чугула инфра-структура апар.

Кыдат талада Кызыл — Кура-гино шугумун «Чаңгыс куржак — чаңгыс орук» төлөвилелде чаа торгу оруунуң европейжи угланышкынының бир хевири. Бо төлөвилелде кирип турар моол өңүктөр австралийжи инвесторлар-биле Улан-Батор-дан Эрдэнэтче демир-орукту тудуп эгелээн. А Эрдэнэттен Россияның, Тываның кызыгаа-рынга чедир чүглө 700 км.

«Хандагайты — Боршоо» каа-лы эрттирилге черинге Тываның даштыкы садып-саарылгазының эң хей кезини онаажыр. Ханда-гайты хыналда пунктузун хей талаалыг эрттирилге чери эрге-байдалдыг кылдыр тургузуптар-га, Тываның болгаш Сибириниң регионнарының Моол-биле кады ажилдажылгазын чаа деңгелче үнүп келир арганы бээр. Хей талаалыг эрттирилге Тываның транзит аргаларын ажылгаа-рынга, Европа биле Азия ара-зынга Тыва таварыштыр транс-порт коридорун аядарынга үндөзүнн тургузар. Чаа эртти-рилге чери Тываның экономиктиг хөгжүлденин эвээ болур.

Тываның арат ажил-агый-ларының ассоциациязының чингине директорунуң хүлээл-гезин күүседип турар Нэлла Артынанан «Дыңнатканы-биле конференцияга ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызының таныштырганы дөрт төлөвилел инвесторларның сонургалын оттурган. Ону амыдыралда боттандырарда, немелде эконо-миктиг санаашкыннары чо-рудар ужурулуг.

Эртем-практиктиг конфе-ренцияга «Енисей Сибири» төлөвилелче кирип турар үш региондан аңгыда Москва, Санкт-Петербург, Новосибирск хоорайлардан болгаш даштыкы күрүнелер Венгрия, Нидерланды, Казахстан, Кыдаттан эртем-деннер, инвесторлар киришкен.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

МАЙ 1-ДЕ

0.00 шакта Арат шөлүңгө лчын мергежилдерниң дел-еэзи «Аныяк профессио-нар (Студенческий Арбат)» тер-класстар, делгелге-яр-алар) көргүзөр.
0.00 шакта «Студентче-Арбат»: ажилчын мерге-жилдерниң шенелдези, «Про-2019» профугланышкын тивалының ортумак про-фесионал өөредилге органи-яларының мастер-класста-олур. Национал хөгжүм-театрының чадалар ча-да шөлчүгөжинге болур.
0.00 шакта Арат шөлүңгө, ыл хоорайның төп кудум-рынга тус черниң бараан-рукчулериң делгелге-яр-азы (үрезинер болгаш чаш-тер садылаашкыны) болур.
1.00 шакта Арат шөлүңгө ыл болгаш күш-ажылдың арлалынга тураскааткан ажилчы коллективтерниң арылгы чыскаалы. Аныяктар

МАЙ 1 БАЙЫРЛАЛЫНГА ТУРАСКААТКАН КУЛЬТУРА-МАССАЛЫГ ХЕМЧЕГЛЕРНИНГ ПРОГРАММАЗЫ

флешмобу болур.

13.00 шакта Арат шөлүңгө «Тайбыңның, частың болгаш күш-ажылдың байырлалы!» байырлыг концерди эгелээр.

14.00 шакта Арат шөлүңгө Күш-ажылдың кижизиниң чылын-га тураскааткан «Профи-2019» республика чергелиг профугла-нышкынның фестивалдың байырлыг аядыышкыны.

14.00 шакта Аныяктар се-серлиинге «Миру-мир!» аныяк-тарның чогаадыкы каттыжыш-кыннарының фестивалы.

Ол-ла хүн 15.00 шакта Аны-яктар серсерлиинге «Драйв» эк-стремалдыг спорт хевирлериниң скейтбордистер, BMXерлер, роллерлер аразында фестивалы эгелээр.

МАЙ 1-2-ДЕ

14.00 шактан эгелеп Нацио-нал паркка «Частың болгаш күш-

ажылдың байырлалы» деп оюн-тоглаалыг көргүзүлгөр эгелээр.

МАЙ 2-ДЕ

13.00 шакта «Хүреш» ста-дионунга Республиканың эң шыырак мөгелериниң аразында национал хүреш маргылдаазы болур.

15.00 шакта солагай тала-кы эриктиң дачаларының 1 дугаар доктаамына «Во имя мира и труда!» деп бичии уруг-ларга оюн-көргүзүлгү үнүш-күннүг концерди программанын бараалгадыр.

Май 2-ден 5-ке чедир

Туризм төвүңгө муниципал тургузулгар черлери школа-чыларга Кызылдың төөгүлүг объектилеринче чаңгыс хүннүг экскурсияларын чорудар.

МАЙ 3-ТЕ

13.00 шакта ТР-ниң культу-ра болгаш дыштанылганын

национал парыгынга «Юнар-мейский марш-бросок» шериг-жи-спортчу оюн.

14.00, 15.30 шактарда «На улице май, на природе гуляй!» деп үнүшкүннүг профилакти-тиг оюн-көргүзүлгү программа Вавилин этпээниң 13; 14 дугаар садчыларның коммерциядан дашкаар эштежилгелеринге болуп эртер.

МАЙ 3-ТЕН 5-КЕ ЧЕДИР

10.00 шакта «Херел» спорт-залында ТР-ниң хостуг хүреш спортунуң тургустунганындан бээр 60 чыл оюнга тураскаат-кан «Азияның төвү» деп бүгү Россияның спортчу (хостуг) хүреш талазы-биле маргылдаа-лары болур.

МАЙ 4-ТЕ

10.00 шакта Аныяктар се-серлиинге хоорай чурттакчыла-рының аразында ГТО нормала-

рын дужаар.

10.30 шакта чадаг-терге оруунга хоорайның чурттакчы-ларының аразында чадаг-терге маргылдаазы болур.

МАЙ 5-ТЕ

10.00 шакта «Спутник» ми-крорайонунга пауэрлифтинг талазы-биле ТР-ниң чемпиона-ды болур.

10.00 шакта № 16 лицейниң спорт залында «Кубок Тувы-2019» спортчу танчылар тала-зы-биле ТР-ниң бирги чер дээш мөөрейи болур.

13.00 шакта Спутник микро-районга «С праздником весны и труда!» үнүшкүннүг оюн-тоглаа-лыг программа база дискотека. Кызылдың мэриязы эрттирер.

14.00 шакта Национал пар-ка «Движение — это жизнь» арыг агаарга шимченгир оюннар болур.

Миграция

ЭКИЗИН ДИЛЭЭР...

Улуг акывыс орус чоннуң «Балык сугнуң ханызын дилээр, кижилер амыдыралдың экизин дилээр» деп үлегер домаа бар. Бо үлегер чугаа кижилерниң көжөр-дүжөринге, эртем дылы-биле алырга, миграцияга база хамааржып болур.

Россияга он-он чылдар дургунда болуп келген социал-экономика бөлүшкүннүр шоолуг-ла эки чедишкүннөр чок болуп, чурттуң аңгы-аңгы регионнарының чурттагы чонунга дең-дески эвес байдалды тургускан. Ол чылдагаан-биле амыдыралдың экизин дилээр кижилер социал-экономика хөгжүлдөзү эки байдалдыг де-вискээрлерге чоруп эгелээр.

Көжүр турар мигрантлар-ның хөй кезин ажил кылып шыдаар күш-шыдалдыг кижилер. Россияның чурттагы чонунуң 2010 чылда чизези чуртта 19 муң ажыг суурлар ээн калган дээрзин көргүскөн.

Россияның Президентизиниң Ыраккы Чөөн чүк федералдыг округка бүрүн эргелиг төлөзүнүн дузалакчысы чораан, өөредилге адырынга РФ-тин Президентизиниң шаңналының лауреады, демограф эртемден Юрий Крупнов көдээден хоорайларже миграцияга хамаарыштыр дүвүрзүн сеткилин мынча деп илереткен: «Москвада бол-

гаш миллион-миллион чурттакчылык өске-даа хоорайларда кижилерниң саны кандыг-даа контроль чок көвүдөп турары, Россияның көдээ девискээринин ээнзирээни чуртка алызы барып онза айылды чедирип болур».

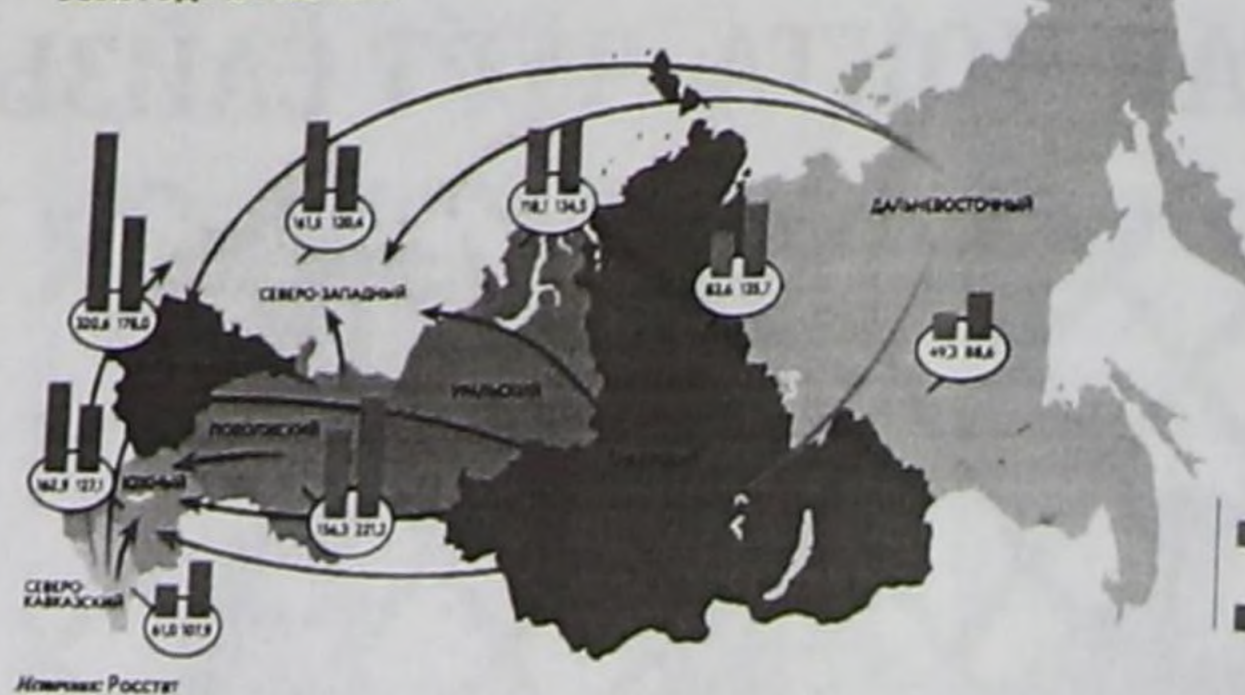
Чүгүле суурлардан эвес, кыдыкы ырак федералдыг округтардан төп федералдыг округтарже кижилер көжүр турар. Бо чылдагаан-биле чамдык федералдыг округтарда чурттакчыларның саны эвээр-жей берген. Чижээлээрге, 1990 чылда Ыраккы Чөөн чүккө 8,4 миллион кижилер чурттап турган болза, 2018 чылдың январь 1-ниң байдалы-биле алырга, бо регион 6 162 427 чурттакчылык апарган.

Бир эвес Тываны алып болза, 1990 чылда чурттагы чоннуң саны 312 576 кижилер турган болза, 2019 чылда 324 420 апарган.

Россияның федералдыг статистика албанының Красноярск край талазы-биле эргелелиниң сан-чугаайлары-биле алырга, Тываже келген кижилерниң саны көжүр чорутканнардан хөй боол турар. Чижээлээрге, 2018 чылдың бирги чартында республикаже 6 250 кижилер келген, чорутканнарның саны — 5 437.

Республиканың эрге-чагырга органнарының соңгулдалар дээр чамдык ниитилел-политиктиг кампаниялар үзүндө орус дылдыг хамаатыларның Тывадан көжүр-

ВНУТРЕННЯЯ МИГРАЦИЯ В РОССИИ
В 2013 ГОДУ (В ТЫС. ЧЕЛ.)

чоруп турарына тус черниң удур-тулгазын буруудадып эгелээр эрге-чагыргаже чүткүп турар, ону эжелексээн чамдык кижилерниң талазындан өөрөнгөн чаңчылы апарган. Бо чылдың сентябрь айда болур соңгулдалар мурнуу чарында ук айтырыгны база катап көдүрүп эгелээр.

Тывада нарын социал-экономика байдан бүгү Россияда социал-экономика байдан кончуг хамааржыр. Россияның кыдыкы регионнарындан база чон Төп, Соңгу-Барыын, Мурнуу федералдыг округтарже, Москва, Санкт-Петербург хоорайларже көжүр турар болгай.

Россияга социал-экономика байдан көдүрлүүшкүнүг турган 2013 чылда безин чурт иштинге миграция кандыг турганы дараазында чурукта сан-чугаайлардан көскү-дүр.

Россия Федерациязының Миграция политиказының концепциязының сан-чугаайлары-биле алырга, чуртта иштиги миграция 2012-2017 чылдарда 10 хууга көвүдээр.

НАФИ-ниң (Саң-хөө шинчилелдериниң национал агентствозунуң) чоруткан шинчилелдери-биле алырга, Ыраккы Чөөн чүктүң чурттакчыларының — 60, Соңгу Кавказтың — 39, Сибирь федералдыг округтуң чурттакчыларының 31 хуузу Россияның төп болгаш мурнуу девискээрлеринче көжөр күзөлдүг. Ооң кол чылдагааннары: хөй шалыңныг ажил тып алыры, бодунуң бедик профессионал мергежилин ажыглаары, ажи-төлүнгө чоок чурттаары, төп регионнарга доктаамал турумчуп алыры, кадыкының байдалы-биле чымчак агаар-бойдустуг

дүжөргө, республика миказының чедиш даар аргазы чок ала чамдык кижилер о-ге-ажыын мурнада республикага полити национал байдалды диргеш, Тывадан де- (беженец) деп эрге-б өске регионнарга б материалдыг айт-шиитпирлеп алыр д-чажыт эвес болгай.

Ниитилел-полит дал турум, хөй янзы нар эптиг-чөптүг чур бистиң Тывавыска на аразында чөрүлдээр да чугаалап үнүп ке-лерге хамаарыштыр чалыг болур ужурлуг. **Шаңгыр-оол Парлап** материалдарны

Москвага делегей чергелиг эрге-хоойлу болгаш экономика институтун дооскан Тайгана Сандакпаага удурткан ПО «НАДЕЖДА» хереглекчилер ниитилели 2015 чылдан эгелеп, экономика, саң-хөө айтырыгларының талазы-биле чонга юридиктиг ачы-дузаны чедирип чоруур. Ооң-биле чергелештир сайгарлыкчы ажил-херзэн ажыдып алыр сорулгалыг улуска база дузалажып турар.

— 21 харлыг тургаш-ла юридиктиг фирма ажыдып алгаш, ооң чингине директору албан-дужаалга ажилдап турган мен. Оон бээр ам 20 хире чылдар караңгайнып эрте берди. Ынчалза-даа чонга социал угла-нышкынныг ачы-дуза чедирер талазы-биле байлак арга-дуржулганы чедип алган мен — деп, Тайгана чугаалады.

Сөөлгү чылдарда ие-капиталының акша-хөреңгизи-биле чурттаар оран-сава тудуп алыр дээр, шынчы эвес компанияларга болгаш организацияларга мегелеткен аваларның эрге-ажыын камгалаар талазы-биле хөй ажилды чоруткан бис. Бүгү республикага мындыг хевирлиг 200 хире барымдаалар бүрүткеттингенин суд, прокуратура дээр өске-даа эрге-хоойлу органнары-биле кады ажил-чорудулгавыс бадыткаар. Пенсия фондузу-биле кады ажилдажылганың түңнелинде хөй акша-түңнү федералдыг бюджетке эгиткен бис. Олышкаш чамдык организация, бүдүрүлгө черлери хөөлөнип, чыгылы берген янзы-бүрү торгаалдарлыг болур. Бир организация черин 5 сая рубль түңнүг өреден ужулган бис — деп, Тайгана Чимиспейовна чугаазын уламчылады. Бодум хоойлу-дүрүмү эки билер болгаш, чогуур үе-шаанда үндүрүлгелерни база күрүнге төлөп чоруур мен. Эрткен чылын 100 муң рубльди үндүрүлгелер дээр республика бюджетинче шилчиттим.

Юридиктиг ачы-дуза чедирилгезиниң түңнелинде ажилдап алганывыс хостуг чыдар, артыкталы берген 150 муң акшалыг апарган бис. Ону анаа-ла ажык чок черге чарыгдавайн, бир-ле сайгарлыкчы кижиге

дуза кадар шиитпирни кады ажилдап чоруур эш-өөрүм-биле үндүргөн мен. Моон мурнунда чылдарда таныыр эш-өөрүмге, чүгүле «Дедир эгидип бээр мен» — деп шынчы сөзүңгө бүзүрөп, акша-хөреңгимни берип, дузалап чораан мен. Амыдыралга чүү-даа турар, чамдык улуска мегеледип-даа чораан бис. Бо удаада бир дугаар албан езу-биле 150 муң рубль дузаламчыны аңгылап бээр талазы-биле мөөрей эрттирер шиитпирни үндүрдүм.

Чажыргаш канчаар таныыр, билirim хөй улус база чоок эш-өөрүм-даа телефоннап келгеш, жюриге бодунар олурар силер бе азы мөөрейниң тиилекчилери баш удур билдингир, дугуржуп каапкан боор чүве-дир ийин, дээрке кайгап ханмас чордум. «Чок ол болдунмас, шынчы шилилгени чорудар бис» — деп мындыг хевирлиг айтырыгларга харыылаар чордум.

Бир талазында хөй эвес 150 000 муң рубль түңнүг акша-хөреңги, ындыг-даа болза, «далайга дамды дуза» деп үлегер домак бар. Ол хире акша-биле дуза катканывыс сайгарлыкчы, эрийн үндүр чалгып чыдар Улуг-Хемниң суу дег, төктүп чыдар акша-көпөөзүктүг, бай-хөреңгитен апарбас-даа болза, чамдык чижектерни кирип болур мен.

Эрткен чылын баш таарар чер ажыдып алган таныыр эжимге дузалажыптарыма, бут кырынга туруп келген. Алган чөзүлзүн ол кезек-кезектеп тургаш, төлөп берипкен. Оон аңгыда эки шынарлыг косметиканы Кызылга эккеп турган бир садыг чери буурап дүжөриниң кырынга кээрге,

дузалажыптарымыска, улаштыр хөгжүй берди, херээжен улустуң чараштаныр салонун ажыдып алган эжимге база дузалаштым. Улуска дузалажып, буянныг ажил-херек кылып чоруурга, бизнес болгаш сайгарлыкчы чорук тыва чоннуң аразында сайзыраарга, сагыш-сеткилге өөрүнчүг болур чорду.

Бо удаада албан-езу-биле чарлаттынган мөөрейниң негелдези езугаар 35 харга чедир назы-харлыг сайгарлыкчылар 150 000 муң рубльди алыр эрге дээр бизнес-планнарын болгаш өске-даа чогуур документилерин дужаар. Чүге 35 харлыг улус аразында деп айтырыг тургустунуп кээр чадавас. Бо хире харназында аныяк кижилерниң хөй кезин ажил-херзэн чаа ажыдып, амыдырал-чуртталгазын чаа эгелеп турар боор.

Оон шала бичии 30 харга чедир назылыг кижилер дээр мээң амы-хууда бодалым-биле алырга, хөлүн эрттир аныяк, харысаалгалыг базимнар кылыры шала эрте улус болур. Бизнес азы сайгарлыкчы чорук дээр анаа-ла-бир оюнчук эвес-ле болгай. Бир эвес бизнесин чаа ажыдып турар кижилер болза, чаа төрүттүнген энтик оглу-биле бир дөмей, караа чазылбаан азы кижилер назыны-биле деңнээр чүве болза, назы хар четпээр элээди кижилер ол. Ынчангаш анаа-ла мөөрейни эрттиргеш, шылгараан бизнес төлөвилелге акша-хөреңгини шилчидип бээр-биле кызыгаарланмайн, ол сайгарлыкчының салым-чолун улаштыр хайгаарал, дузалажыр сорулгалыг бис.

Үндүрүг инспекциязынга, Пенсия фондунунга үндүрүлгелер болгаш чылдалар дужаары дээр бүгү-ле айтырыгларга

хамаарыштыр боттарывыстың байлак арга-дуржулгавыс-биле үлежип, бизнестин чажытта-рын база оңул-чингил оруктарын айтып бээр бодалдыг бис. Чаа эгелеп чоруур сайгарлыкчы бодунуң частырыгыларынга өөренириниң орнунга, өске кижиниң частырыгыларынга өөренип ап, бурунгаар хөгжүзүн дээр чаагай сеткиливис-тир.

Та кандыг төлөвилелдерлиг аныяк улус бо бистиң чарлаан мөөрейивиске кирип келир чүве, шуптузун хүлээр алыр бис. Көдээ ажил-агыны сайзырадыры, чонга ачы-дуза чедирилгези, чөмөнчилге черин ажыдары дээр чүү-даа болгай-ла. Ынчалза-даа, эзиртир суксуннар, таакпы садып-саарары, алдын-мөңгүн эдилелдер хүлээр алыр черлер, ойнаар автоматтар азы казино дээр ышкаш азарттыг оюннар залдары ажыдар күзөлдиг кижилерге кандыг-даа дуза көргүспес бис, ол шуут хоруглуг. Ооң дугайында бо эрттирер деп турарывыс мөөрейниң негелдезинде дорт айтып каан.

Мөөрейни эрттирерде, интернетке дорт харылзааны чорудар бис. Мээң хөй чылдарда кады ажилдап чоруурум бизнес ажил-агыныга арга-дуржулгалыг апарган эжим-өөрүм уруглар (партнерларым) жюрииниң (спикерлери) кежигүннери болур. Чижээлээрге, 100 кижилерни кириген болза, оларның чарты 50 хире бизнес-планнар шынчы шилилгени эртпейн баар. Чүге дизе үндүрүг органнарынга, Пенсия фондунунга болгаш банкыларга өрөзи чок болуру бо эрттирер турарывыс мөөрейниң база бир негелдези ол.

Ооң аңгыда бизнес-планнар херек кырында амыдырал-чуртталга-биле тудуш, сырый харыл-

заалыг болур ужурлук болган болза, мындыг бе дээр ышкаш даап кыннар бижип каан, төлөвилелдер эртпес-Бизнес, сайгарлыкчы ажыдып алыр күзөлдү саң-хөө болгаш экономика-биле таваржып кездиргелерни ол ышкаш алыр орулгазы — ажык акша-көпөөзүн баш удуртуп алган болур.

Хөй чылдарда сайгарлыкчы чорукту хөгжүдүп, чонга тиг ачы-дуза чедирип, а келген мээң арга-дуржулганы алырга, кижиниң шырайынче көрүлгө-ажылдап шыдаар, шылгараан билдинип кээр. Ынчалза-даа, билдиришкени кирип келген, бизнес-планын д келген улустуң боттары база ужуражып, чугаалажып бистиң арга-шынчазымыска 150 муң рубль-биле кызылланмас. Чамдык таваржыкым-бир кижиге акша-хөй эвес, а юридиктиг айтырып дуза херек азы бизнестин бартып хөгжүдөргө ажы харылзаалар негеттинип чадавас. Мындыг хевирлиг азырылар тургустунуп келзе, кадарынга белен бис.

Бодунуң ажил-херзэн адып алыр сорулгалыг аныяк кижилер Кызыл хоорайда Коммуналь-хуудумчузунда 2 дүң бажыңның 2 дугаар кабинетте, билдиришкенин, бизнес-планын база ооң WORD-парлаан хоолгазын ол ышкаш видео-презентация материалдарын дужаарын дүңдүрүп тур бис. Оон аңгыда мөөрейниң негелдези езугаар анкеталар база долдурар.

Мөргөн ОНДА

150 муң акшаның үнези

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

«Тыва Республиканың Садыг-үлетпүр палатазының дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунуң төлевилелиниң дугайында

2019 чылдың март 11, №108 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының 1993 чылдың июнь 7-ден «Россия Федерациязының Садыг-үлетпүр палатазының дугайында» №5340-1 Хоойлузунга дүүштүр, Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза: «Тыва Республиканың Садыг-үлетпүр палатазының дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунуң коштунган төлевилелин чүүлдүг деп көргөш, Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) сайгарып көөр кылдыр кылдыр

кирер.

Ук хоойлуунуң төлевилелин Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) сайгарып көрүп турда, Тыва Республиканың Чазаның албан ёзуу-биле төлээзи кылдыр Тыва Республиканың Экономика сайыды Е.В. Каратаеваны томуйлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы А. БРОКЕРТ.

Тыва Республиканың Чазаның кириген төлевилели

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Чүүл 1. Тыва Республиканың Садыг-үлетпүр палатазының эрге-байдалының үндэсиннери

1. Тыва Республиканың Садыг-үлетпүр палатазы (улаштыр - Палата) дээрге сайгарлыкчы чорукту, экономиктиг болгаш адырлык садыглажышкын ажил-чорудулгазын хөгжүдеринге демнежир, Федералдыг хоойлужудулга биле бо Хоойлуда көрдүнгөн өске сорулгаларны база кылыр кылдыр боттандырар сорулгалар-биле организастыг-эрге-хоойлулуг эвилел эвиринге тургустунган күрүнениң эвес, коммерциялык эвес организация болур.

2. Палата бодунуң ажил-чорудулгазын болза, Россия Федерациязының Конституциязынга, Россия Федерациязының 1993 чылдың июнь 7-ден «Россия Федерациязының Садыг-үлетпүр палатазының дугайында» №5340-1 Хоойлузунуң өске-даа федералдыг хоойлуларга болгаш оларга дүүштүр хүлээп алдыгган Россия Федерациязының нормативтиг эрге-хоойлузунуң өске-даа актыларын, бо Хоойлуга, Тыва Республиканың өске-даа хоойлуларынга база нормативтиг эрге-хоойлузунуң актыларынга, ол ышкаш Россия Федерациязының Садыг-үлетпүр палатазының Уставына болгаш Палатаның Уставына даянып чорудар.

3. Палата болза, Тыва Республиканың девискээринде сайгарлыкчы чорукту, экономика биле үлетпүрнү деткиир инфраструктураның тургузуунче кирип турар организацияларга хамааржыр болгаш, Тыва Республиканың үлетпүр политиказын хевирлеп тургузарынга база боттандырарынга киржир.

4. Палата болза, Россия Федерациязының Садыг-үлетпүр палатазының Уставына болгаш Палатаның Уставына дүүштүр, Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының садыг-үлетпүр палаталары-биле демнежип ажилдаар.

Чүүл 2. Палатаның кылыр ажилдары Палата дараазында кол ажилдарны үседи:

Тыва Республиканың девискээринде сайгарлыкчы чоруктуң шупту хевирлерин хөгжүдеринге таарымчалыг байдалдарны тургузарынга деткимчени көргүзөр;

Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары биле тус черниң бот-башкарылга органнарының мурнунга сайгарлыкчы ажил-чорудулгалыг субьектилерни төлээлээр болгаш оларның хоойлу-дүрүм өзүгаар эрге-ажыктарын база сонуургалдарын камгалаар;

Тыва Республиканың үлетпүржү, саңа-өлүг, садыглажышкынныг, эртемниг, спорттар талазы-биле информастыг политиказын хевирлеп тургузарынга база боттандырарынга, Тыва Республика-биле адырлык партнерларының аразында саңа-экономиктиг болгаш эртем-техниктиг адырлаары сайзырадырынга киржир; Тыва Республиканың болгаш ооң

тургузуунче кирип турар муниципалдыг тургузууларның социал-экономиктиг хөгжүлдэзинге деткимчени көргүзөр;

Тыва Республикага конкуренцияны сайзырадыр, организациялар, сайгарлыкчылар аразына тургустуна берген маргыштыг чүүлдерни таарыштыр шиитпирлээринге, ооң иштинде арбитраж (третейлиг сайгарылгалар) болгаш медиация процедураларын кылып чорударынга деткимчени көргүзөр;

Тыва Республиканың сайгарлыкчы чорукту хөгжүдүп сайзырадырынга деткимчени көргүзөр;

Сайгарлыкчыларның социал партнерлары-биле харылзаа-хамаарылгазын таарыштыр шиитпирээр;

Инвестиция ажил-чорудулгазын, күрүне биле хуу партнерствону, муниципалитет биле хуу партнерствону сайзырадырынга, Тыва Республиканың инвестиция байдалын экижидеринге деткимчени көргүзөр, күрүнениң болгаш муниципалитеттиң чогуур программаларын ажилдап кылырынга база боттандырарынга киржир;

Тыва Республиканың сайгарлыкчы ажил-чорудулгазынга кадрларны өөредир биле белеткээр системаны сайзырадырынга деткимчени көргүзөр, күрүнениң база муниципалитеттиң чогуур программаларын ажилдап кылырынга база боттандырарынга киржир;

Сайгарлыкчыларга, оларның каттыжышкыннарынга, эвилелдеринге, ассоциацияларынга информастыг хандырылганы чедирер, сайгарлыкчыларга информастыг хандырылга чедирер инфраструктураны организастаарынга болгаш ажилдадырынга деткимчени көргүзөр;

Ак сеткилдиг эвес конкуренцияны болгаш ажил-херекке хамаарышпас партнерствону, көрдүнгөн эрге-ажыктарының кызыгаары-биле, болдурбас база соксадыр хемчеглерни алыр;

Хажыттыгган эрге-ажыктарын катап тургузарынга болгаш янзы-бүрү хевирлерниг экспертизалар, ооң иштинде судтуң экспертизаларын эрттирер аргалар-биле суд бүдүрүлгезин чорударынга деткимчени көргүзөр;

Сайгарлыкчыларның сонуургалдарын камгалаар болгаш, ук айтыргалар талазы-биле Россия Федерациязының күрүне эрге-чагырга органнары, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары, тус черниң бот-башкарылга органнары-биле, ооң иштинде кадагаатының болгаш чурттар аразының, бүдүрүлгелери база организациялар-биле кады детки-жип ажилдаар;

Регионнуң даштыкы экономиктиг ажил-чорудулгазының киржикчилеринге экспорт биле импорт ажил-херээниң шупту чадаларының үезинде адресстиг, ооң иштинде Тыва Республикада биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту,

экономиканы база үлетпүрнү сайзырадырынга угулган субсидиялар дузазы-биле деткимчени көргүзөр;

Тыва Республиканың экспорт-импорт талазы-биле күчү-күжүн сайзырадырынга деткимчени көргүзөр, экспорт база импорт төлевилелдерин деткиир кезээнге ажил-агыжы болгаш эксперт каттыжылгаларының төлээлери-биле деткимчени көргүзөрүн хандыраар;

Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга чөрүшпейн турар өске-даа ажилдарны кылыр.

Палата болза, Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга, Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга база муниципалитеттиң эрге-хоойлу актыларынга дүүштүр, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының, тус черниң бот-башкарылга органнарының экономика адырында Палатага дагып каан база Палатаның олар-биле дугуржуп алганы аңгы хүлээлгелерин күүседип болур.

Чүүл 3. Палатаның Тыва Республиканың Чазаның биле демниг ажилдажылгазы.

1. Палата болза, Тыва Республиканың Чазаның биле демниг харылзажып ажилдаар, ооң иштинде:

1) Сайгарлыкчы чорук, экономика, үлетпүр адырында, инвестиция биле инновация ажил-чорудулгазында Тыва Республиканың хоойлуларын, Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлузунуң өске-даа актыларын экижидер талазы-биле саналдарны Тыва Республиканың Чазаның кириер;

2) Сайгарлыкчы чорук, экономика, үлетпүр адырында, инвестиция биле инновация ажил-чорудулгазында (улаштыр - нормативтиг эрге-хоойлу актыларының төлевилелдери) Тыва Республиканың хоойлуларының төлевилелдеринге, Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлузунуң өске-даа актыларының төлевилелдеринге экспертизаларны эрттирер;

3) Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларында доктаттыгган чурум өзүгаар, сайгарлыкчы чорук, экономика, үлетпүр адырында, инвестиция биле инновация ажил-чорудулгазында Тыва Республиканың хоойлуларынга мониторинг база Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлузунуң өске-даа актыларынга мониторинг эрттиреринге киржир.

4) Бодунуң ажил-чорудулгазының дугайында чыл санында илеткелди кылып көргүзөр.

2. Тыва Республиканың Чазаның бодунуң бүрүн эргезиниң кызыгаары-биле:

1) «Күрүне органнарының база тус черниң бот-башкарылга органнарының ажил-чорудулгазының дугайында информация бээрин хандыраар дугайында» 2009 чылдың февраль 09-тан №8 ФХ, Федералдыг хоойлуга дүүштүр, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының ажил-чорудулгазының дугайында информацияларны Палатага бээрин хандырып бээр, ол ышкаш Палатага дагып каан хүлээлгелерни болгаш кылыр ажилдарны күүседиринге чугула херек информацияларны аңаа бээр;

2) Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр, Палатага экономиктиг деткимчени көргүзүп болур;

3) Палатаның Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга база Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга чөрүшпейн турар ажил-чорудулгазының өске-даа хевирлеринге деткимчени көргүзөр;

4) Палатаның төлээлери болза, ведомстволарның ажилдарына, ведомстволар аразында ажилдарга, комиссияларның, эксперт чөвүлелде-

риниң, ажилчын бөлүктөрнүң, өске-даа органнарның болгаш айтыгган органнарның тургускан организацияларының ажилдарына Тыва Республиканың Чазаның саналы-биле киржир эргелиг;

5) Палатаның төлээлери болза, сайгарлыкчыларның ажил-чорудулгазы-биле холбаалыг айтыргаларны Тыва Республиканың Чазаның нормативтиг эрге-хоойлузунуң өске-даа актыларынга дүүштүр, сайгарып көрүп тургаш, ажил-агы адырларының коллегиязының база конкурс комиссияларының, ол ышкаш консультация бээр, эксперт чөвүлелиниң болгаш Тыва Республиканың Чазаның чанында тургускан өске-даа хөй-ниити чөвүлелдериниң составынче кирип болур.

6) Тыва Республиканың Чазаның болза, Палатаның уставы өзүгаар кылыр ажилдарын күүседиринге деткимчени көргүзөр, Палатаны оран-сава-биле хандыраар дээш хемчеглерни хүлээп алыр.

7) Палатаның ажил-чорудулгазынче Тыва Республиканың Чазаның болгаш албан-дужаалдыг кижилерниң киржирин болдурбас, ооң-биле дең Тыва Республиканың Чазаның болгаш албан-дужаалдыг кижилерниң ажил-чорудулгазынче Палатаның киржирин болдурбас.

Чүүл 4. Палатаның Тыва Республиканың Дээди Хуралы-биле (парламентизи-биле) демниг ажилдажылгазы.

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) (улаштыр - Дээди Хурал) болза, сайгарлыкчы чорук, экономика, үлетпүр адырында Федералдыг хоойлуларның төлевилелдериниң, Тыва Республиканың хоойлуларының төлевилелдериниң талазы-биле комитеттерге, ажилчын бөлүктөргө, хөй-ниитиниң болгаш депутаттарның дыңналда хуралдарынга Палатаның төлээлерин кириш-тирер эргелиг. Палатаның төлээлерин Дээди Хуралдың хуралдарына олуржур эргелиг.

2. Палатаның төлээлери болза, Дээди Хуралдың тургусканы чөвүлээр эргелиг, консультация бээр болгаш өске-даа комиссияларынга, эксперт чөвүлелдеринге, аңгы-даа органнарының база организацияларның ажилдарына Дээди Хуралдың саналы-биле киржип болур.

Палата эргелиг:

Сайгарлыкчы чорук, экономика болгаш үлетпүр адырында Тыва Республиканың хоойлуларының база нормативтиг эрге-хоойлузунуң өске-даа актыларының төлевилелдерин ажилдап кылыр талазы-биле саналды Дээди Хуралче кириер;

Сайгарлыкчы чорук, экономика болгаш үлетпүр адырында Тыва Республиканың хоойлуларының база нормативтиг эрге-хоойлузунуң өске-даа актыларының төлевилелдерин күрүне эрге-чагырга органнарының тодарадып каан хевирлеринге белеткээринге киржир;

Сайгарлыкчы чорук, экономика болгаш үлетпүр адырында Тыва Республиканың хоойлуларының база нормативтиг эрге-хоойлузунуң өске-даа актыларының төлевилелдеринге, ооң иштинде өйлеп-таарыштырар ажилдарны үнелээр сорулгаларлыг экспертизаларны эрттирер;

Сайгарлыкчы чорук, экономика болгаш үлетпүр адырында Дээди Хуралдың хүлээп алган хоойлуларында база нормативтиг эрге-хоойлу актыларында эрге-хоойлузунуң ажыглагынып турарын хынаар мониторинг эрттиреринге киржир.

Ук Хоойлуунуң дүрүмнерин боттандырар сорулгалар-биле Палата биле Дээди Хурал кады ажилдажылга дугайында дугуржулганы чарып ап болур.

Чүүл 5. Палатаның тус черниң бот-башкарылга органнары-биле демниг (Уланчызы 6-7-ги арынарда).

(Уланчызы. Эгези 5-ки арында).

ажылдажылгазы.

1. Тус черниң бот-башкарылга органны муниципалдыг эрге-хоойлу актыларының төлөвилелдеринге экспертиза эрттирери-биле доктааттыг чурум ёзугаар Палатаны кириштирип болур.

2. Палатаның төлээлери болза, тус черниң бот-башкарылга органнының тургусканы чөвүлээр эргелиг, консультация бээр болгаш өске-даа комиссияларга, эксперт чөвүлелдеринге, аңгы-даа органнының база организацияларның ажилдарына оларның саналы-биле кирип болур.

3. Палатаның төлээлери болза, сайгарлыкчы чорук, экономика болгаш үлөтпүр адырында муниципалитеттин эрге-хоойлу актыларында эрге-хоойлунуң ажылгатынып турарын хынаар мониторинг эрттиреринге кирип болур.

4. Ук Хоойлунуң дүрүмнөрүн боттандыраар сорулгалар-биле Палата тус черниң бот-башкарылга органны-биле кады ажилдажылга дугайында дугуржулганы чарып ап болур.

Чүүл 6. Палата биле Россия Федерациязының Садыг-үлөтпүр палатазы-биле демниг ажилдажылгазы.

1. Палата болза, Россия Федерациязының Садыг-үлөтпүр палатазының кижигүнү болур.

2. Ниити кылыр ажилдарны чедимчелиг боттандыраар сорулгалар-биле Россия Федерациязының Садыг-үлөтпүр палатазы-биле харылзажып, бот-боттарының дугурушкан болгаш чарып алган керээлдеринге даянып, янзы-бүрү адырларга демниг ажилдажылганы чорудар.

Чүүл 7. Тыва Республиканың сайгарлыкчы чорукту деткир талазы-биле программаларны боттандыраарына Палатаның киржилгези

1. Палата болза, Россия Федерациязының сайгарлыкчы чорук, экономика болгаш үлөтпүр адырында, инвестиция биле инновация база өске-даа хевирлерлиг ажил-чорудулгаларда күрүнө программаларын (иштиги программаларын) Тыва Республиканың күрүнө программаларын (иштиги программаларын) муниципалдыг программаларын (иштиги программаларын) ажилдап кылырынга база боттандыраарына киржир.

2. Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң субъектилерин деткир инфраструктураларның составынче кирип турар организацияларның хүлээлгезин Палата күөсөдир.

Тыва Республиканың күрүнө эрге-чагырга органны биле тус черниң бот-башкарылга органны болза, Тыва Республиканың биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң субъектилерин деткир база сайзырадыр күрүнө программаларын (иштиги программаларын), муниципалдыг программаларын (иштиги программаларын) боттандыраарына Палатаны кириштирип болур.

3. Тыва Республиканың күрүнө программаларын (иштиги программаларын) муниципалдыг программаларын (иштиги программаларын) боттандыраарына кызыгаарлары-биле Палатаның сайгарлыкчы чоруктуң субъектилеринге деткимче көргүзөр хевирлерин, байдалдарын база чурумун болза, Палата-биле баш удур дугурушканы ёзугаар, Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актылары-биле болгаш муниципалитеттин эрге-хоойлу актылары-биле доктаадыр.

Сайгарлыкчы чоруктуң субъектилерин деткир өске-даа хевирлерни федералдыг хоойлужудулгаларга база Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларына дүүштүр, Устава болгаш Палатаның бодунуң иштиги актыларында көрүп каан болур.

4. Палата болза, Россия Федерациязының күрүнө программаларын (иштиги программаларын), Тыва Республиканың

күрүнө программаларын (иштиги программаларын), муниципалдыг программаларын (иштиги программаларын) боттандыраар кызыгаарлары-биле хемчеглерни эрттирип тургаш, эргелиг болур.

Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга, Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга база муниципалдыг эрге-хоойлу актыларына дүүштүр, Тыва Республиканың сайгарлыкчы чорукунуң, экономиказының болгаш үлөтпүрүнүң сайзыралын деткиринче уланган ажил-чорудулганың хевирлерин күөсөдир эргелиг;

Сайгарлыкчы чорукту сайзырыдырынга база ону негиздеринче уланган федералдыг болгаш регион чергелиг хөй-ниити ажил-агыжы хемчеглерни (форумнарны, конференцияларны, симпозиумнарны, делгелгелерни, ярмаркаларны болгаш өске-даа хемчеглерни) эрттиреринге деткимчени көргүзөр база организастаарына киржир;

Тыва Республиканың күрүнө эрге-чагырга органнының болгаш муниципалдыг тургузугларда тус черниң бот-башкарылга органнының баарына сайгарлыкчы чоруктуң субъектилериниң хоойлу ёзугаар эрге-ажыктарын база сонуургалдарын камгалаар талазы-биле хемчеглерни хүлээп алыр;

Тыва Республикага аныктарның сайгарлыкчы чорукунуң сайзыралына деткимчени көргүзөр, ооң иштинде аныктарны сайгарлыкчы чорукче хаара тударына, анык улуска өөредилгени эрттиреринге база бизнес чорудар чаңчылдарны хевирлеп бээринге, консультациялыг, юридиктиг, инфраструктурлуг деткимчени чедирер;

Сайгарлыкчы ажил-чорудулгалыг субъектилерге информация консультациялыг деткимчени бээр, ооң иштинде ажил-херек чорудар ниити айтырыглар талазы-биле, продукцияны рынокче идип үндүрер айтырыглар талазы-биле, ол ышкаш эрге-хоойлу деткимчени чедиреринге консультация сүмө бээр хандырылганы чедирер;

Тыва Республиканың ажил-агыжы байдалына болгаш саң-хөө-экономиктиг көргүзүкчүлөрүнө мониторинг эрттирер; аңгы-аңгы угланышкын талазы-биле хөй-ниитиниң үзөл-бодалдарын илередир социологтуг шинчилелдерни эрттирер;

Каайлы эвилелиниң Каайлы хоойлужудулгазынга болгаш Россия Федерациязының каайлы ажилының дугайында хоойлужудулгазынга дүүштүр, бир звес ол Россия Федерациязының чурттар аразында хүлээлгелеринге чөрүшпейн турар болза, сайгарлыкчы ажил-чорудулгалыг субъектилерге, ооң иштинде үлөтпүр адырында Россия Федерациязының девискээринге бүдүргөн экспортту база Тыва Республиканың үлөтпүр продукциязын кылырынга таарымчалыг байдалдарны тургузарына киржир;

Тус черниң бүдүрүкчүлөрүнүң продукциязын россияжи рыноктарга болгаш кадагааты күрүнелерниң рыноктарына иди үндүреринге, ол ышкаш Россияның экспортун, бизнесин болгаш культуразын кадагаатының рыноктарына таныыр болурун деткип, күштүг болдурарынче уланган брендлерни болгаш төлөвилелдерни идип үндүреринге деткимчени көргүзөр;

Кадагаатының сайгарлыкчылары биле сайгарлыкчы ажил-чорудулгалыг субъектилерниң кады ажилдажылгазын организастаарына деткимчени көргүзөр;

Россия Федерациязының федералдыг хоойлужудулгазында болгаш нормативтиг эрге-хоойлузуң өске-даа актыларында доктааттыг таварылгаларда, база чуруму-биле барааннарның кылдыг-ан бүдүжүнүң болгаш документтериниң дугайында сертификаттарны тыпсыр, күрүнениң болгаш муниципалитеттин

хереглелдерин хандыраарына садып алышкыннар кылыр сорулгалар-биле барааннарның бүдүргөн чуртун, кылыр ажилдарны, чедирер хандырылганы бадыткап турар сетрификаттар тыпсыр;

Янзы-бүрү хевирниң экспертизаларын, ооң иштинде судтуң экспертизаларын эрттирер бүдүрүлгени чорудар талазы-биле хандырылгаларны чедирер;

Бүдүрүлгелерге база сайгарлыкчыларга мергежилдиг өөредилге, немелде өөредилге болгаш мергежил шигээдир өөредилгелерни организастаарына киржир;

Россия Федерациязының федералдыг хоойлуларында болгаш нормативтиг эрге-хоойлузуң өске-даа актыларында доктааттыг чурум-биле мергежилдин стандарттарын ажилдап кылырына киржир;

Специалистер өөренир программаларны ажилдап кылыр, Тыва Республикага мергежилдер шилиир угланышкынныг системаны сайзырадырына киржир.

Чүүл 8. Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларының төлөвилелдеринге, муниципалитеттин эрге-хоойлу актылары төлөвилелдеринге Палатаның экспертизалар эрттирер чуруму.

Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларының төлөвилелдеринге, муниципалитеттин эрге-хоойлу актыларының төлөвилелдеринге экспертизаларны Палата болза, хамаатыларның, сайгарлыкчы ажил-чорудулганың субъектилерин биле Тыва Республиканың күрүнө эрге-чагырга органнының, тус чер бот-башкарылга органнының хөй-ниитиге уjur-дузалыг сонуургалдарын дугуржур, Тыва Республиканың экономиктиг сонуургалдарын барымдаалап, сайгарлыкчы чорукка таарымчалыг байдалдар тургузар, ол ышкаш олар айыттыг актыларны олар хүлээп ап турда, сайгарлыкчы ажил-чорудулганың субъектилерин биле Тыва Республиканың күрүнө эрге-чагырга органнының, тус чер бот-башкарылга органнының аразында кады ажилдажылгазын организастаар сорулгалар-биле эрттирер.

Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларының төлөвилелдеринге Палатаның экспертизалар эрттирер үндезини дээрге;

Тыва Республиканың Баштыңының өргүүдели;

Дээди Хуралдың өргүүдели;

Тыва Республиканың Сайгарлыкчыларның эрге-ажыктары камгалаар бүрүн эргелиг төлээзиниң өргүүдели;

Тыва Республиканың күөсөкчи эрге-чагырга органнының удуртукчуларының өргүүдели;

нормативтиг эрге-хоойлу актыларының төлөвилелдеринге экспертизалар эрттирер талазы-биле Палатаның ажилдаар планын Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларының төлөвилелге киригени;

Россия Федерациязының Садыг-

«Тыва Республикада эптештирилге судьяларының дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузуңа өскерилгелерни кириериниң дугайында» Тыва Республиканың конституция хоойлузуңа төлөвилелиниң дугайында

2019 чылдың апрель 16, №186, Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаваның доктаадыры болза:

1. «Тыва Республикада эптештирилге судьяларының дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузуңа өскерилгелерни кириериниң дугайында» Тыва Республиканың конституция хоойлузуңа коштунган төлөвилелин чүүлүг деп көргөш, Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) сайгарып

үлөтпүр палатазының негелдези

Сайгарлыкчыларның азы агыйжы ниитилелдериниң төлөвилелдези азы өргүүдели;

Палатаның бодунуң эгелекчи

Муниципалитеттин нормативтиг хоойлу актыларының төлөвилелдези Палатаның экспертизалар эрттирер үндезини дээрге;

Муниципалдыг тургузугнуң тыңының өргүүдели;

Муниципалитеттин нормативтиг хоойлу актыларының төлөвилелдези экспертизалар эрттирер талазы-биле Палатаның ажилдаар муниципалитеттин нормативтиг хоойлу актыларының төлөвилелдези киригени;

Муниципалдыг тургузугнуң үлөтпүр палатазының негелдези;

Тыва Республиканың нормативтиг хоойлу актыларының төлөвилелдези муниципалитеттин эрге-хоойлуларының төлөвилелдеринге Палатаның эрттирген экспертизалар түнелдерин болза, сүмө янзылыг, актыны хүлээп алыр бүрүн эргелиг Республиканың күрүнө эрге-чагырга органны, тус черниң бот-башкарылга органны сайгарып көөр кылдыр чорудар.

Чүүл 9. Палатаның даштык экономиктиг болгаш регионнар аразы харылзаалары.

1. Палата бодунуң Уставына дүндүрүлгө даштык экономиктиг болгаш регионнар аразында дорт харылзааларны тургузар дугуржулгаларны чарып ап болур.

2. Палата болза, Тыва Республиканың даштык экономиктиг харылзааларын тургузар киржип, Тыва Республиканың күрүнө эрге-чагырга органны киржилгези-биле ажилдап кылган регионнар аразында болгаш тар аразында программаларны төлөвилелдерни боттандыраарына деткимчени көргүзөр.

3. Палата болза, регионнар аразы болгаш чурттар аразында садыг-экономиктиг кады ажилдажылганың программаларын база төлөвилелдерин боттандыраар дээр, Тыва Республика болгаш муниципалдыг тургузуглар-биле коммерциялыг звес организациялар тургузар эргелиг.

4. Палата болза, биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң субъектилерин экспорт ажил-чорудулгаларына хаара тудуп кириштирер, ол ышкаш сайгарлыкчы чоруктуң субъектилерин барааннарның, хандырылгаларның бадыткап турарына кадагаатының рыноктарына үнеринге деткимчени көргүзөр.

5. Палата болза, Тыва Республиканың даштык экономиктиг болгаш регионнар аразында харылзааларына организастаарына информация-аналитика үлөтпүр кылырына киржир.

Чүүл 10. Түнел дүрүмнөр.

Ук хоойлу албан ёзуу-биле ону тургузар лаан хүнүнден эгелээш, күш кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООО

Ш. КАРА-ООО

Ш. КАРА-ООО

Ш. КАРА-ООО

Ш. КАРА-ООО

Ш. КАРА-ООО

Ш. КАРА-ООО

Ш. КАРА-ООО

Ш. КАРА-ООО

Ш. КАРА-ООО

Ш. КАРА-ООО

Ш. КАРА-ООО

Кызыл хоорай
2019 чыл апрель 19
№ 94

Май 6 — ТР-ниң Конституциязының хүнү

Хүндүлүг

чаңгыс чер-чурттугларывыс!

Каш-ла хонгаш, май 6-да, Тыва Республика бодунуң Үндезин хоойлузу — Конституция хүнүн демдегледип эрттирер. Ону чоннуң бадылаашкыны-биле хүлээп алганындан бээр 18 чыл болур. Эрткен үениң иштинде республиканың политиктиг, социал-экономика болгаш культурулуг хөгжүлдери элээн бурунгаар базымны кылган. Сайзыралды, даартагы хүнге бүзүрелди Үндезин Хоойлуус магадылап турар.

Конституция хамаатыларга төлөпиг чуртталганы, хостуг сайзыралды берип турар болганда, ооң чүүлдерин амыдыралга боттандырар дээш кызып ажылдаар ужурлуг бис. ТР-ниң Дээди Хуралы (парламентизи) Төлээлекчилер органы база болгаш, соңгукчулары-биле быжыг харылзаалыг ажылдап турар. Тыва парламентиниң чону-биле ажылын, өске-даа ажил-чорудулгазын республика Конституциясында чиге айткан. Бистер, депутаттар, чурттакчылар-биле харылзаавыс черле үспейн, оларның эрге-ажыктары дээш ажылдап чор бис. Силерниң деткимче киржилгелер база бо ажылда бар дээрзин айтып каары чугула.

Конституция хүнүн уткуштур силерге эл-найыралды, кадыкшылды, аас-кежикти, даартагы хүнге бүзүрелди тыва парламентиниң мурнундан күздөдүс!

Хүндүткел-биле,

ТР-ниң Дээди Хуралының
(парламентизиниң)
Даргазы К. ДАВАА.

КУЖУ — ЧОНДА

Латин constitution деп сөстөн конституция деп сөс укталып тывылган. Ооң утказы «тургузар, тургузуу» дээн. Бир эвес күрүнге хамаарыштыр алыр болза, күрүне тургузуунуң дугайында документ дээни ол.

Тыва Республиканың Конституциязының (Үндезин хоойлузу) төөгүзү солун болгаш күрүне тургузуунга хамаарышкан чугула документиленни ажилдап кылырынга кончуг улуг салдарлыг. Бот-догуннаан күрүне Тыва Арат Республиканың тургустунганын 1921 чылдың август 15-те чарлаан бүгү чоннуң шуулганынга эң-не баштайгы тыва конституцияны хүлээп алган.

ТР-ниң амгы Конституциязы Тываның төөгүзүндө сески конституция болуп турар. Ону 2001 чылдың май 6-да хүлээп алган. Бо Конституцияның ниитилел-политиктиг күжү — Тываның бүгү чурттагы чону референдумунга ону хүлээп алганында. Ынчангаш ооң күжүнүң дазылы — чонда. А чон дээрге эрге-чагырганы шилип алыр күш-түр.

Ук Конституцияның ТР-ниң күрүне тургузуунга улуг ужур-дузазын онзалап демдегледип, май 6-ның хүнүн Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) дыштанылга хүнү кылдыр чарлаан. Тыва Республиканың Конституциязының хүнү май 6 чүгүл байырлал болгаш дыштанылга хүнү эвес, а чурттагы чонну, эң ылаңгыя анык-өскени, Конституция-биле улам ханы таныштырарының, ында күрүне эрге-чагырганың магадылааны боттарының эрге-ажыктарын хамаатыларның медресе билип алырының хүнү. Конституцияны чонга тайылбырлаарынга ТР-ниң Дээди Хуралының, кожууннарның болгаш сумуларның Төлээлекчилер хуралдарының депутаттары идепкейли-биле кижип турарлар.

КОНСТИТУЦИЯ

(Основной Закон)

Республики Тыва

Тыва Республиканың
(Үндезин Хоойлузу)

КОНСТИТУЦИЯЗЫ

2001 чылдың май 6-да хүлээп алган Конституция республикага болуп турган ниитилел-политиктиг болушкуннарның шылгалдаларын эрткен. Республиканың Конституциязы чаңгыс катап бижээ талчак чүүл эвес, а ниитилелде болушкуннар-биле сайзырап чоруур күрүне документизи дээрзин үе көргө. Ооң үндезининге 2003 чылдың июнь 24-те, 2005 чылдың декабрь 28-те, 2010 чылдың апрель 11-де өскерилген ТР-ниң Дээди Хуралы (парламентизи) аңаа киригездик дыйкап турар.

Тыва Республиканың амгы Конституциязынга хамаарыш ниитилел-политиктиг үзел-бодалдар янзы-бүрү даа, Россия Федерациязының Конституциязынга бүрү-биле ол дүжүп, республикада чогулчалыг байдалдыг гаш ооң бурунгаар хөгжүлдениң бүзүрелдиг магады дээрзин амыдырал көргүскен.

“Шын” солуннуң ниитилел-политиктиг килд.

Улустуң аас чогаалы

Чүгүрүк аътка макталдар

Шаг-төөгүдөн бээр тыва чон аът-биле өңнүк. Аът амыдыралының көзи болуп, ажил-агыынгаш, амыдырал-чуртталгазынга ону ажыглап чораан. Аътты чүгүл көжер-дүжериңге ажыглаарындан аңгыда, байыр-наадым болган черлерге чарыштырар чаңчыл бар. Чарыш мурнунда чазаанчы кижил чылгы мал хөөрезин дээш сыгырып тургаш, хей чонга аъттарны көөргөдип таныштырар, эң чүгүрүк, чыраа, челер дээн малдарның ат-сураан каяа, кажан эртип турганын, кончуг чечен-мерген сөстөр-биле алгап-мактаар.

Бодунуң сонуггалым аайы-биле чүгүрүк аътка макталдарны улуг назылыг кижилерниң чугаазынга дөзөвилээш база «Тыва улустуң аас чогаалы» деп номда эртемден Самбуу Иргиттиң бижээни ажылы-биле танышкаш, чүгүрүктерге мактал, йөрээлдер шаанда ыңдыг хевирлиг турган-дыр деп бодал болгаш көрүш-биле каш макталдарны чогаадып бижирин оралдаштым.

Чеже-даа байыр-наадымда аът-хөл чарыштырып, салып турзувусса, амгы үеде аътка хамаарышкан макталдар дыңналбас, уттундурган деп болур. Ынчангаш өгбелеривистиң артырып каан эртинези тыва улустуң аас чогаалының бир хевирли болур чыраасаяк, чүгүрүк малдарга болгаш мөчөк-мөчөк шыңганнарлыг Начын, Арзылаң,

Чаан мөгелерге макталдарны катап эгидип, амыдыралывыска ажыглап, анык-өскенге билиндирип, суртаалдаары чугула болгу дег. Мээң бижээни чүлүмге хамаарыштыр чамдык номчукчулар боттарының бодалдарын бижий бээр дээрзинге идегээр-дир мен.

Кара черни чыыра тыртып,
Карбап келир кашпагай,
Хартыга дег түрлүг.

Кайгамчыктыг чүгүрүк
Калдар кара аъдым
Эртип келди, өршээ!!!

Ээзинге эргелиг-хүндүлүг,
Эки бениң төрүп бергени
Түмөн чылгым омакштыккан,
Дүктүг даваныгга
Четтирбес,
Чүгүлүг кудуруктугга
Аштырбас,
Чүгүлүг куш дег, чүгүрүк
Эки доруг аъдымны
Адаан-мөөрейлиг чарышка
Ажып эртип келгени дээш,
Ак сүдүмнүң бажын чажып,
Ак кадаамны хөлбөңнедип,
Алгап-мактап йөрээдим.
Курай-Курай!!!

Калдар аъдым эртип келди!
Кайгамчыктыг ылгын кулун болгай.
Хөөкүй аъдымны
Хөйге чонга таныштырайн:
Элчиген дег сынныг,
Эмин эртип кашпагай,
Кадак болган челдиг,
Каң-болат дуюлуг,
Казыргы дег, чоруктуг,
Карактап, кулактап,

Хайгаарап чоруурум
Хайыралдыг аъдым алгадым!

Сумузунга сураа үнген,
Кожуунунга ховар диктен,
Кара черни чыыра тыртып,
Карак чивеш аразында
Хартыга дег, ужугуп кээр,
Хайыралдыг чүгүрүк аъдым.
Сени алгаваанымда,
Сеткилим амыраваас.
Сени мактаваанымда,
Сеткилим оожургаваас.
Ээзиниң эрес сорукут,
Элчиген бора аъдым.
Курай! Курай!

Аал-коданымның
Аян-шинчизин кириген,
Алды өөр чылгымның
Аразындан доругуп үнген,
Адаан-мөөрейлиг чарышка
Ажып-тиилеп келир,
Чүгүрүктүң чүгүрүк
Чүгүлүг куш дег, аъдымны
Агым чажып, алгап-мактап
Йөрээдим, Курай!Курай!

Борбак-оол САА

Чадаананың 4 дугаар ортуу
школазында тыва дыл
чогаал башкысы

Российжи — Моол найырал

ХАЛГИН-ГОЛ ХЕМГЕ ТУЛЧУУШКУН

Халгин-Гол хемге совет бол-
моол шериглерниң каттышкан
делгелгениң 80 чылынга уткуш-
Тываның Алдан-Маадыр аттыг
ионал музейинге Улан-Батор
райдан Г.К. Жуков аттыг бажың-
ейниң көжүп чоруур делгелгенин
дышышкыны болуп эрткен.

Делгелгени 55 дугаар мото-адыгжы
альоннуң оркестри ыдык ырыларны
еткен соонда, Национал музейниң
ектору Каадыр-оол Бичелдей байыр
крип сөс алгаш:

Мындыг онзагай болуушкун
сияның база Моолдун камгалал
ыттарының ийи талалыг дугур-
азы-биле болгаш Тываның Чазак
азының деткимчезиниң ачызында
п турар. Халгин-Гол хемге совет
аш моол шериглерниң каттышкан
елгезиниң 80 чылынга уткуштур
еглер Россияның аңгы-аңгы регион-
да база болуп турар. Георгий Жуков

даазын көргүскен чуруктар, баштайгы ат
салган документилер, фото-чуруктарны
делгелгеден сонуургап, таныжып көөр
силер. Мындыг хевирлиг делгелгени кады
организастан эрттирип турарывыс дээш
улуу-биле четтирдим — деп, Г.К. Жуков ат-
тыг музейниң директору майор Амартаа
Амартайван чугаалады.

Совет Эвилелиниң дөрт дакпыр
маадыры, Тиелелгениң маршалы Г.К.
Жуковтун дайынчы ат-алдарының эгези
Халгин-Гол хемге тулчуушкундан эге-
лээн, Совет Эвилели болгаш Моолдун
каттышкан шерииниң тиелелгези ийи
күрүнениң аразында найыралдың болгаш
дайынчы деткимчениң демдээ болган.
Делгелгениң киржикчилери, шеригжиткен
өөредилге черлериниң кижизидикчиле-
ри, аныяк-өскен Афган, Чечен болгаш
өске-даа дайыннардан өске Халгин-Гол
хемге болган тулчуушкунга база бистиң
маадырларывыс эрес-дидим тулушканын
билип алган.

Бистиң корр.

Арслан АРАКЧААНЫҢ тырттыр-
ган чуруктары.

дээш өскелер-даа сөс ап, байыр чедиген
соонда, кызыл кожааны кезип, байырлыг
байдалга делгелгени ажиткан.

Кызылда шеригжиткен өөөредилге
черлериниң кижизидикчилери, 55 дугаар
мото-адыгжы батальоннуң шеригжилери
Национал музейде саң-дорт чыскаа-
лыпкан турарын көөрге, чоргааранчыг
болгаш түрлүг көстүр.

Халгин-Гол хемге болган дайын-
чаа дугайында хана-солуннар, чурук-
чуларның ажилдары болгаш аңгы-аңгы
номнарны делгеп салган. Стендиниң
бир кезээн моол аътка тураскааткан.
Чеже-даа чыпкак, улуг эвес мага-боттук
болза, дайынга удур тулчуушкунга ол
шыдамын көргүскен. Чүгле Халгин-
Голга тулчуушкунга эвес, Ада-чурттуң
Улуг дайынының үезинде моол аъттар
Берлинге чедир тиелелгени чаалашкан.

— Совет болгаш моол шериглерниң
каттышкан Тиелелгенин 80 чыл-
даанынга уткуштур Г.К. Жуков аттыг
музейниң көжүп чоруур делгелгезин ТР-
ниң национал музейинде бараалгадып
келдивис. Моолдун маадыры, Улан-Батор
хоорайның хүндүлүг чурттакчызы, Совет
Эвилелиниң дөрт дакпыр маадыры,
Тиелелгениң маршалы Г.К. Жуковту моол
чон кажан-даа утпас, оон ат-алдарын
хөй чылдар иштинде мөңгөжидип чоруур
аравыста акы-дуңмалышкы найыралды
силерге чугаалаары меңээ улуг чор-
гаарал. Делгелгеде кол экспонаттарның
бирээзи Россияның камгалал сайыды
Сергей Шойгунун бистиң камгалал са-
йыдынга белекке берген ному. Оон
аңгыда дайын дугайында бижээн өске-
даа номнар, тулчуушкуннун төөгү барым-

Хөгжүмчүлөр мөөрейи

Апрель 27-28 хуннеринде Тываның национал оркестринин үндезилекчизи Татьяна Балдаңның чырык адынга тураскааткан тыва национал хөгжүм херекселдинге ойнап чоруур бичии уруглар аразында мөөрей болуп эрткен. Республиканың бүгү кожууннарындан 7-ден 18 харга чедир барык 50 хире бичии хөгжүмчү келген. Мөөрейниң кол сорулгазы – уран чүүл школаларында тыва национал хөгжүм херекселдинге ойнап өөренип чоруур уругларның тергиннерин илередири база хөгжүмчү ойнап күүседир аргаларының деңгелин бедидери болган.

Хомуска ойнакчы
Даң-Херел Буянды.

Кызылхоорайдан
Руслан Монгуш.

гежилдиг хөгжүмчүлөр эскерип чоруур деп жюриның даргазы Андрей Монгуш чугаалады. Амгы үеде ол байдалды өскерттир дизе, бичии улуска хөгжүм херекселдерин таарыштыр, өйлеп кылыр деп бодал база бар. Чүгле ооң соонда аңгы-аңгы хевирлерниң хөгжүм херекселдерин деңгештир сайзырадыр айтырыгны шиитпирлээрин ол дыңнатты. Бичии хөгжүмчүлөргө санын көвүдөдир база бир сорулганы чедип алырынга – кожууннарда культура одагларында ажыттыганын улусчу ужурлар клубтарының ажылын идепкейжидери чугула. Уран чүүл школаларындан аңгыда, хөгжүм херекселдеринге ойнап өөредир бөлгүмнөр ажылдап эгелээр болза, чүгле ынчан чижилге тургустунуп, күүседикчилерниң деңгели бедиир дээрзин улустуң хөөмейжизи демдегледди.

Мөөрейниң ийиги хунунде уран чүүл школаларында хөгжүм башкылары-биле "төгериң стол" болуп эрткен. Түннел концертке эң дээр киржикчилерни шаңнап-мактаан. Хемчег Тываның национал оркестринин концерт-биле доозулган.

ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫН КОНЦЕРТ-БИЛЕ ТҮҢНЭЭН

Эрткен субботада Улусчу чогаадылга бажыңыга Надя Рушева аттыг уругларның уран чүүл школазының отчеттуг концерти болуп эрткен. «Тайбың. Уруглар. Чогаадылга» деп адаттыганын улуг концертке школаның аңгы-аңгы салбырларында өөренип турар уруглар башкыларының, ада-иезиниң, эш-өөрүнүн мурнунга бүдүн өөредилге чылының иштинде шынчылдык алган уран талантызын бараалгатканнар.

Түннел концертти Надя Рушеваның допчу намдарын көргүскен видео-чурумалдан эгелээн. Оон соонда, өткүтүннүг 77 уруглар, оолдардан тургустунган ниити ыр бөлүү хөгжүмчүлөрү күүсеткеннер. Классиктиг чогаалдарның

рояльга ийиниң күүселдези, хат-салгынга ойнаан чечектер бүрүлери дег, самнаан уругларның танцызы, хылдыг классиктиг хөгжүм херекселдинге чараш аялгаларны оолдар, кыстарның күүсеткени, көрүкчүлөргө сагыш-сеткилин уярадыпкан. Ындыг-даа болур ужурлуг, чүге дизе өөредилге чылының түңнели-биле алырга, уран чүүл школазының өөреникчилериниң аразында бо чылын янзы-бүрү мөөрейлерге 68 кижиле лауреаттар болган, 11 кижиле – дипломантылар. Оларның аразында «Дорцэнтас» гитарага ойнакчыларның триосу Хакассияга болган регионнар аразында мөөрейниң тирикчизи. Ук түңнел концертке бичии оолдар гитарага испан аялганы ойнап күүсеткеннер.

Бо хунде школада дөртөн тос башкы ажылдап турар. Олар беш чүс уругларны скрипка, гитара, домбра, аккордеон, рояль, баян, лимби, йочин болгаш улустуң хөгжүм херекселдеринге ойнаарын өөредип турарлар. Школаның директору Аржаана Өлчей келген ада-иелерге

болгаш башкыларга өөредилге чедиишкенин адалталып тура байыр чедирген. Ол ышкыш уруглар тускай харыс салгалыг ажы-төл жизидип чорууру дээш, уруглар сагылга-чурумнуг, кызымак өөредээш четтиргенин илереткен.

– Надя Рушева аттыг уруглар школына өөренип күзелди чаштарның, элээди уругларның чылдың-на көвүдөп турары өө Сөөлгү үеде ада-иелер ажы-төл культурага, чараш, чаагай сагыш-чорууру көскү – деп, школа дик демдегледди. Бо өөредилге чылының түңнели-биле Надя Рушева аттыг 79 талантылыг өөреникчилериниң, оларның 46-зы чурукчулар самчылар база 23 кижиле хөгжүмчүлөр өөредилге чылында өөренип күү уруглар, оолдарны школа хүлээл берген, май 24-29 хуннеринде кире шылгалдаларын эрттирер.

Виктория Ай

Скрипачы кыстар ансамбли.

Надя Рушева аттыг школаның ниити ыры бөлүү.

Жюри кежигүннериниң аразында Тываның улустуң хөөмейжизи Евгений Сарыглар, Тываның алдарлыг артистери Каң-Хүлер Саая, Ай-Хаан Ооржак, Айлаң Ондар база жюриның даргазы Тываның улустуң хөөмейжизи, Тываның алдарлыг артизи Андрей Монгуш, мөөрейниң бирги хунунде беш аңгы хөгжүм херекселдеринге уругларның ойнаанын үнелеп көргөн. Бир киржикчи-ле хөгжүм херекселдинге үш аңгы аялганы ойнап күүседир. Ынчалдыр дошпулуурга 10 хөгжүмчү билдингир тыва аялгаларны бараалгаткан. Оон ийи катап эвээш саныг уруглар игилге ойнаан, а чадаганга 26 кижиле салым-чаянын көргүскен.

Мөөрейниң эң эвээш санныг киржикчилерлиг номинациязы – хомус. Ийи күүседикчинин бирээзи Мөңгүн-Тайга кожуунун Мугур-Аксы суурнун уругларның уран чүүл школазындан 12 харлыг Даң-Херел Буянды. Ол үш чыл бурунгаар хомуска ойнап өөренип алган. Кырган-авазының хомустаар чораанын тайылбырлады. Боду амгы үеде чарты, демир, ча, дая деп дөрт аңгы хомустарга ойнап, башкызы Аңгы-оол Хертектиң удуртулгазы-биле хөгжүмчү мергежилин деңгелин бедидип чоруур. "Мындыг мөөрейлерге бир дугаар киржил, сцена кырынче баштайгы базымым бо" – деп, бичии хөгжүмчү чугаалады.

Тыва национал хөгжүм херекселдеринге школа назылыг уругларның күүседикчи деңгели бо чоокку каш чылдарда өскерилбейн турарын бедик мер-

Дапыл Ооржак – май 1-ниң мөгези

Бир катап билдингир күш-культура акызы Борбак Аныянович Ооржак чыда деп, бажын чайып, магадап чугаа-органын сактыр мен: Манчүрекке кээрде кончуг шыырак шарының ийизиндан Дапылга тутсуп кааш, ахтар аргамчы ап алыр дээш, аалче наашкан чүве-дир. Кончуг күш үезинде карак одун кызаңнадыр чүткүп, алап-ла турган. Демги халышкан улус бир маңажып орда, шары ушта сол аш, чоруй барган.

— Бо кандаай чүвөл? — деп, кайгай бер-шарының сыйлып калган ийи мыйызын күзүп турган.

Он ажыг чылдарда тыва, хостуг болгаш бо хүрештерге «хаан» чораан мөгениң үндан оон өске хосталыр арга чок тур-бу билдингир.

Дапыл Аныянович Ооржак Тываның эң алыг дээн мөге оолдарының бирээзи, республиканың тыва, хостуг болгаш бо хүрештеринге хөй дакпыр чемпиону. Күчтүн дег күштүг, биче сеткилдиг, «чыт-хой тургуспас» дижири аажы-чаңныг, ааргак сеткилдиг, аныак мөгелерниң алыг дагдыныкчызы чораан.

Одум дугайымда бир чижектен ки-и-ерейн. "Киров хоорайга Россияның оолдар аразының бирги чери дээш ылдаазына киржип чеде бергеш, күн хүрешкен соонда, дөрт мөге арт-ис. Беш кижиле хүрешкеш, үжүн бирээзин сан талазы-биле октааш, ижи-биле хайым болган мен. Ол чүл үш торгаал санныг мен. Аравыста ап орар, удурланыкчыларын шуптузун октаан чаңгыс-ла мөге бар, ол — якут Николай. Эртен хүрежири онаам ол. Яның Чурапча суурунун мөгелериниң делегей ареназына алдаржып эге-ерген үези: Роман Дмитриев делегей наадындан мөңгүн медаль чаалап-ген, Илларион Федосеев элээди оол-разына тергидеэн турган. Оларның ири мерген угаанныг, талантылыг баш-митрий Коркин. Эртен мээң хүрежири — ооң чээни Николай Коркин. Чаңгыс иле чугаалаарга, сезинчи сүргей. Бистиң командавыстың удуртукчузу, ооң сурагылыг мөгези Дапыл Ооржак сестип турарымны эскергеш, мээң-элээн чугаа кылган: "Тывалар дээр-ге елинден мөге улус-тур, соңгу чүктүң-рынга черле октапас ужурулуг, хөй-ле-өгелер-биле хүрешкен мен. Октадып-көрбээн мен" — дээш, хөй-ле чижектер-лаан. Мен тургаш:

Сурагылыг тренер бодунун чээнин и кылдыр белеткээн болгай аан, да-ла фамилиязы Коркин — деп, бо-агартындым.

— Мээң фамилияң Ооржак шежи! —

— Дапыл мөге-биле шак-ла ынчаар чугаа-ан соонда, сагыш-сеткилим чырып-ин, "бир-ле аар чүүк" эктимден дүже-ин бодум-на эскерип кааптым. Шии-адискизин этсипкен. Сан талазым

ле ойнап эгелей бердим. Кижим думчуум орта моңнаан. Хан төктүрү соксавастаан, эмчилер думчукту хөвөң-биле бөөшкүннөп берген, тынары шуут бергедээн. Хөвөңни уштуп октапкаш, тутчуп-ла тур мен. Сегир-жип алырывыска-ла, хан төктүр-ле кээр. Николай база соксаш дивейн, халдап-даа, камгаланып-даа тутчуп-ла тур. Мээң та-ламда Соңгу Кавказтың тренерлери олар хүрешти соксатпас дээш, бар-ла арганы ажыглааннар. Чүге дээрге дараазында бир удурланыкчывыс ол черниң төлээзи база-ла торгаал саннарлыг. Коркин октадып алыр болза, торгаал саннарывыс деңнежи бээр турган. Ол байдалды база мээң тиелел-гемге чүглө эмчилер шаптыктап болурун билип, Тываның алдарлыг мөгези Дапыл Ооржактың чагыын сактып, бичии-даа соксаш дивейн, бурунгаарлап-ла тур мен. Езулуг чаа-ла тудушкан бис. Хүреш мээң тиелелгем-биле доозулган. Ынчан кайы хире-даа үр хүрешкен болзувусса, кайы хире-даа хөй хан төгүлген болза, черле октаар турган мен. Бодумга бүзүрелим ол хире кылдыр "хайнып келген" турган.

Чадаана хоорайның вокзалына душчу бердивис, мөге Кызыл кирер дээн, мен — Сүт-Хөл. Чанывыска бир сербээ кижиле олуруп алгаш, шорлуп эгелээн. Изиглени берген мени мөге холумдан тудуп алган оожуктуруп шаг болду. Олуруп-олуруп:

— Таныжып аалы дуңмай, мени Дапыл дээр — дээш, холун сунду.

Тендеп олурган эр, адын адаар хамаан-чок: «Дд-да-да-пыл?!» — деп, сириңейнип эгелей бээрге, туруп чоруй барды...

Хүрешке ооң ажыглаар аргалары янзы-бүрү чораан. Бир катап Кызылга хостуг хүрешке Сибирь чемпионаты болуп эрткен. Аңаа мөге Дапыл Европа чемпиону, кидин түлүк күш-шыдал үезинде турган Иван Ярыгинни майгааш, ужурганын ам-даа хоочун көрүкчүлөр сактып, магадап чоруур. Мөге боду май 1 хүнүнде хүрежи, шүглүрүнге кончугунак чораан, ол хүн — ооң төрүттүнген хүнү.

Дапыл Ооржак Күрүнениң Төп күш-культура институтунга 1970-1974 чылдарда студентилеп турган. Ол өөренип турган үезинде Москва хоорайның спортчу амы-дыралына идепкейлиг киржип, хостуг болгаш самбо хүрештерге маргылдааларга шаңналдыг черлерни чаалап ал келген. Оон аңгыда Дапыл мөге идепкейлиг хөй-ниитижи кижиле, ол улуг, сурагылыг институттун партия организациязының бюро кежигүнү чораан.

Хүрешке бүрүнү-биле бердинип, чогаа-дыкчы чоруу-биле боду сайзырап, өске мөгелерни эдертип, хүнден хүнге өзүп орар мергежили-биле мөгелерниң ниити мерге-жилин өрү тыртып чораан мөге.

Дапыл Ооржак — мөгелерниң хөй салгалынының үлегери болуп келген болгаш аныак-өскен сула-кошак болбазын дээш, мөге-шыырак кижилер кижизидер ажылды кылып чораан. «Чемпионну белеткели-биле ашкан кижиле тиелеп болур» — деп сагылга-ны өөредип чораан. Ол дүрүм бөгүн база

күштүг хөвээр.

Амгы үеде Ооржак Дапыл мөгениң салгакчылары Алдан-Маадыр сумузунун стадионун ооң ады-биле адаан.

Мөге Дапыл Ооржактың тыва хүрешке киржип чораанын сактып, дараазында даңзыны киридим.

1964 Май 1.

1. Ооржак Дапыл

2. Ооржак Оолак

1965 Май 1.

1. Ооржак Дапыл

2. Ооржак Кара-Кат

1966 Май 1.

1. Ооржак Дапыл

2. Ооржак Эрес-оол

1968 Май 1.

1. Ооржак Дапыл

2. Чүльдүк Александр

1969 Май 1

1. Базыр-Тараа Василий

2. Ооржак Дапыл

Май 9, 64 мөге салган.

1. Ооржак Дапыл

2. Ондар Сүүр-оол

Наадым, Совет Тываның 25 чыл оюнга тураскааткан.

Ооржак Дапыл

2. Биче-оол Монгул-оол

1970 Май 9,

1. Доспан Найдан-оол

2. Ооржак Сендаш

3. Ооржак Дапыл,

Успун Бадылаар-оол

Наадым,

1 Ооржак Дапыл

2 Араптан Валерий

1971 Май 9, 32 мөге салган.

1. Базыр-Тараа Василий

2. Ооржак Сендаш

3 Ооржак Дапыл, Ондар Сүүр-оол

1975 Май 1.

1. Ооржак Дапыл

2. Салчак Даш-оол

1976 ч. Наадым,

1. Ооржак Дапыл

2. Доспан Найдан-оол

Сергей ООРЖАК,

Тываның күрүне университетиниң кафедра эргелекчизи, педагогика эртемнериниң кандидаты.

Мөге Дапыл — мээң акым

Мен Тываның алдарлыг мөгези Дапыл Ооржак-биле 1970 чылда таныжып алган мен. Ол чылын майда Ново-сибирск хоорайга Сибирьниң хостуг хүрешке Спартакиа-дазы болуп эрткен. Аңаа Да-пыл Ооржак, Болат Чөкпек, Өргелээр, Ондар Федор, Өлзей-оол Ооржак, Георгий Га-лин, Семен Бедарев база мен хүрештивис. Дапыл түңнел оюнга алдарлыг мөге Иван Ярыгин-биле хүрешкенин эки сактыр-дыр мен.

Ол-ла чылдың июнь айда Горький хоорайга Россияның чемпионатына мен, Сергей Ооржак, Александр Монгуш хүрештивис. Бистиң тренеривис Дапыл башкы чораан. Дедир кел чыда Дапыл башкы-биле кады ССРЭ-ниң Төп күш-культура ин-ститудунче кирип алган бис. Да-пылды ол дораан факультеттиң партия секретарына сонгаан.

Дапыл башкы дыка өөренир чораан. Кичээлдер шуут үспес кижиле. Мен ССРЭ-ни бир кылдыр белектенип, (сборлап) чорааш, келиримге, акым мени неделя иштинде экзаменге белеткеп кээр турган. Ынчаар-ла кызыл өөренип тургаш, иелээ инсти-тутту кызыл дипломнарлыг доос-тувус.

Тываже чанган санында-ла бисти, студентилерни, чөмгөрер дээш, бүдүн хөй ээдин шоодай-га чүктеп алгаш эккеп турган. Ол улус-биле чугаалажырда, эвилең-ээлдек, хүндүлээчел, дузааргак, биче сектилдиг онза кижиле чораан.

Дөрт чыл иштинде кады өөренип, эдержип келдивис. Мени ол чуртталгага өөредип, арай «дүрген», «изиг»-дир сен деп частыргаларымны эдип чораан.

Дапыл Ооржак Москвага өөренип тургаш хостуг хүрешке, самбога, дзюдога ССРЭ-ниң шыырак мөгелери-биле хүрежи-чораан. Дапыл эртем-билигге кончуг сундулуг кижиле. Ооң бирги чедип алган эртеми геолог бол-гаш бүгү Тываны эргип кезири-ге аажок ынак турган.

Мен бичии тургаш, «контр» ачам-биле Тываның алдарлыг тудугжузу, Ленин орденниг де-путат Сандан Семен Баянович-биле Тываны бир кылдыр көшкен бис.

Мээң ачам Дапыл-биле база дыка эдержир, хондур-дүндүр чугаалажыр, хөөрежиир улус. Ынчангаш акым мени төрээн Тывамны ам-даа эки билип алы-рын, кайда кандыг улус чурттап чорурун, оларның культуразын, спортчу чаңчылдарын өөредип чораан, ол дээрге кончуг улуг школа деп ам-даа бодап чоруур мен.

Дапыл башкы 1974 чылда институтту дооскаш, Тывага чаа ажыттыг «Трудовые резер-вы» спорт ниитилелиниң дарга-зына томуйлаткан. Акымның, башкымның чаңгыс күзели «Төрээн Тываны спортка алдар-жыдып, делегей ареназынче үндүрер» дээн чагыг-сүмезин күүсеткен бис.

Алексей САНДАН,

Хостуг хүрешке

ССРЭ-ниң спорт мастери,

Тыва республиканың күш-

культура болгаш спортунун

алдарлыг ажылдакчызы.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛ

Байыр чедиришкени

Эргим ававыс Алдын-кыс Казаковна САМДАННЫ төрүттүнгөн хүнүн таварыштыр изиг байыр чедирип, быжыг кадыкшылды, өөрүшкү-маңнайны, аас-кежикти, чедишкениннерни, бистиң аравыска ам-даа хей чылдар чурттаарыңарны күзедивис.

Өөнүң ишти,
уруглары,
уйнуктарыңдан.

Радио хүнү-биле
Тыва Республиканың
шупту харылзаачыларыңа изиг
байырны чедирип тур бис!

Силерниң чымыштыг күш-ажылыңар бүгү дөлөгөй-биле харылзаалыг болуруңа, эң чаа болгаш ылап шын медээлерни, шупту болуушкуннарны дыңнап, билип ап чорууруңа дузалап турар. Чаңгыс черге тура дүшпөй, үе-биле дөңгө базып, доктаамал сайзырап, кезээде аян-шинчилиг чорууруңарны күзедим.

Россияның харылзаа
ажылчынаарының профсоюзунуң
Тывада республиканың хей-ниити
организациязының
даргазы Д.К. ДОНГАК.

Өндүр улуг Тиилелге хүнү-биле
байыр чедирип тур бис!

Тиилелгениң байырлал хүнүн
таварыштыр «Шын»,
«Тувинская правда»,
«Сылдысчыгаш», «Тываның
анияктары» солуннарның
редакциялары
болгаш Тува-24 телеканал

ТИИЛЕЛГЕНИҢ
ЧИИГЕЛДЕЗИ

акцияны чарлап тур.

* Хуу чарлалдарга чиигелде – 50 %

* Юридиктер черлерниң рекламазынга чиигелде – 30%

Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100 (Парлалга бажыңы).

Акция 2019 чылдың май 30-ге чедир уламчылаар.

Телефоннар: 3-39-45, 2-18-10

Электроннуг почта: reklamashyn@mail.ru; tuvpr@tuva.ru

Хүндүлүг
Тыва Республиканың
чурттакчылары!
Эргим хоочуннар!

Частың болгаш Күш-ажылдың байырлалы база Май 1 — Бүгү-делегейниң ажил-ишчи кижилериниң эл-сеткил каттыштырылганың хүнү таварыштыр чүрээминиң ханызындан байырымны чедирип тур мен!

Үе-шаг, салгалдар солчуп эртип-ле турар, ынчалза-даа Май 1-ниң байырлалы чыл санында бистиң бажыңнарывысче үрде манаан частың база бир чырык, өөрүшкү оштаан дем-дээ болуп моорлап келир. Хүннүң чырыы, чылы-биле долган частың бо байырлалы күш-ажылга ынак, бодунуң холдары-биле келир үени тургузуп турар кижилерниң сагыш-сеткилин каттыштырып турар. Ажил-ишти төлөптүг кылыры, эл-найыралдыг тайбың чурттаары бистиң өг-бүлелеривистиң менди-чаагай болурунун кол үндезини, а бистиң ниити чедишкениннеривис амыдырал-чуртталгавысты оон-даа экижидип база эртенги хүнче бүзүрелди оттуруп турар.

Силерниң күш-ажылыңар кезээде

чугула херек болуп, төлөптү үнелдип, силерге моральдыг дүнибериң, материалдыг чедимчен күзедим. Бодап алган бодап чаа эгелээшкениннериңерге өөр чедишкениннерни, хей-адыңа чоруурун күзеп артым!

Бүдүрүлгелер, албан черл коллективтерин, хей-ниити органдарын болгаш хоорайның чурттары май 1-де 10 шакта байыр чыскаалыңча чаладывыс!

Хостуг, дең эргелиг болгаш чоруктуң принциптеринге үндө чуртталганы тургузар деп чаң бодап болгаш кезээде ка дээрзин чонга, эш-өөрге көргүзү

Хүндүткө
Тыва Республиканың
эвилелдер Федерация
даргазы Галина С

Хүндүлүг коллегалар!

Россия Федерациязының Улус өөредилгезиниң болгаш эртем ажылдакчылар профэвилелиниң Тыва Республикада регионалдыг салбыры Частың болгаш ажилдың байырлалы-биле сеткиливистиң ханызындан байыр чедирип турар. Чоннун ынак байырлалы-биле Силер бүгүдөгү изиг байырны чеди чөпшээрер көрүңер. Күш-ажыл кижилер бүрүзүңге сеткил-ханышкынны, өөр маңнайны эккээр болзун!

Бо часкы байырлал янзы-бүрү мергежилдин, улуг-биче салгалдарның каттыштырып, хей-аът кирип турар. Оларның дөгереги төрөзүн черинге чуртунуң бурунгаар хөгжүлдөзү дээш кызымак ажылдап, чурттап чоруур.

Улуг байырлалдың бүдүзүңдө силерге каң дег кадыкшылды, аас-кежикти, тайбың амыдыралды, ажил-ижиңерге чедишкениннерни күзедивис. Байырлал

Россия Федерациязының Улус өөредилгезиниң болгаш ажилдакчыларының профэвилелиниң Тыва Республиканың регионалдыг салбыры

ФГБУ «ТЫВА МЕЛИОРАЦИЯ СУГ
АЖЫЛ-АГЫЙЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ» дыңнадып тур:

Россияның Көдээ ажил-агый яамызының Мелиорация департаментинин 2019 чылдың апрель 12-де бадылаан санаашкыннары-биле күрүне сирмаларында (Барлык, Алаш, Чадаана, Ай-Мырлыг, Терезин, Тес-Хем О.С.) суг бээр хандырылгаларның 2019 чылда өртээ м3 – 0,02 руб. бол

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию Тоджинского района поступило заявление от гражданина Российской Федерации Кужугет Елены Красновны о предоставлении земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения на праве аренды, сельскохозяйственное использование, общей площадью 110000,0 кв.м., с кадастровым номером 17:11:0000000:253, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Тоджинский район, с.Ий, местечко «Дытчык-Кудуруу».

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Тоджинского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

Вр и.о. начальника отдела по земельным и имущественным отношениям Донгак О.

(Солуннун дараазында үндүрүлгези май 9-та үнөр)

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 11250 экз.
Үндүрүлгениң тиражы: 3700

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.
Редакторнун хүлээлгезин
күүседип турар К.К. Монгуш.
Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Редактор — 2-01-35.
Редакторнун оралакчызының
хүлээлгезин күүседип турар М.О. Ондар — 2-17-91.
Секретарь (А.К. Куулар) — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Реклама, чарлал килдизи (С.С. Кужугет) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниитилел-политиктиг болгаш социал айтырыглар (редактору Ш.М. Суван).
Экономика, үлөтүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору А.Д.Б. Түлүш, корр. Ш.Н. Ховалыг).
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян).
Очулга (А.К. Ооржак, Р.Д. Демчик, А.А. Лагбы).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Государственное автономное учреждение
Республики Тыва "Издательский дом
"Тыва-медиагрупп".

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албанның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүрткээн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге парлаан.
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторлары
бодалдары редакцияның туружу-биле дүшпөй, бары
болур. Айыттыңан саннары болгаш өскө-даа фактылар
дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылзаар.
Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860
Солун неделяда үш катап үнөр.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлалгаже дужааганы: график езууга — 18.30,
херек кырында — 18.30. Солун келбейн барганда 2-18-10
телефонго долгаар.